

Лазиза МУХАММАДИЕВА,
Навоий Давлат Педагогика институти
“Тарих” кафедраси докторанти
E-mail: laziza0507@mail.ru

Навоий ВХТХҚТМОҚ маркази, f.f.d (PhD) Ж.Н.Пулатов тақризи асосида

GENERAL CHARACTERISTICS OF TURKISH CENTURY PRESS (ON THE EXAMPLE OF SOVIET PUBLICATIONS)

Abstract

This article discusses the main features of Soviet periodicals in the Turkestan ASSR. Also, a number of measures taken by the Soviet government to organize the periodical press in the country are disclosed on the basis of information contained in various sources and literature.

Keywords: Turkestan ASSR, Soviet government, Soviet periodicals, periodicals, newspapers and magazines, periodicals.

ОБЩАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ТУРЕЦКОЙ ВЕКОВОЙ ПРЕССЫ (НА ПРИМЕРЕ СОВЕТСКИХ ИЗДАНИЙ)

Аннотация

В данной статье рассмотрены основные особенности советской периодики в Туркестанской АССР. Также ряд мер, принятых советским правительством по организации периодической печати в стране, раскрывается на основе информации, содержащейся в различных источниках и литературе.

Ключевые слова: Туркестанской АССР, советское правительство, советская периодика, периодическая печать, газеты и журналы, периодические издания.

ТУРКИСТОН АССР ДАВРИЙ МАТБУОТИНИНГ УМУМИЙ ХУСУСИЯТЛАРИ (СОВЕТ НАШРЛАРИ МИСОЛИДА)

Аннотация

Ушбу мақолада Туркистон АССРдаги совет даврий нашрларининг асосий хусусиятлари ўрганиб чиқилган. Шунингдек, совет ҳукуматининг ўлкада даврий нашрларни ташкил қилиш борасида олиб борган қатор чора-тадбирлари турли манба ва адабиётлардаги маълумотлар асосида очиб берилган.

Калит сўзлар: Туркистон АССР, совет ҳукумати, совет даврий нашрлари, даврий матбуот, газета ва журналлар, даврий нашрлар.

Қириш. Совет ҳукумати Туркистон ҳудудида ҳукумронлигини ўрнатгач, ўлкада ўз даврий нашрларини ташкил қилишга алоҳида эътибор қаратди. Боиси вақтли матбуот большевиклар ғоялари ва коммунистик мафқуранинг тарғиб этишининг асосий жарчиси бўлиши лозим эди.

Совет матбуот органларини уларнинг мазмун ва моҳиятига кўра икки гуруҳга ажратиш мумкин:

1. Республика ва маҳаллий партия ҳамда совет идораларининг матбуот органлари;

2. Ҳарбий-даврий нашрлар.

Совет даврий нашрларининг салмоқли қисми биринчи гуруҳга мансуб бўлган. Улар орасида журналлар унчалик кўп бўлмас-да, аммо газеталар сони анча кўп бўлган. Ушбу газеталарни республика ҳамда маҳаллий (вилоят, шаҳар ва туман) газеталарга бўлиш мумкин.

- **Мавзуга оид адабиётларнинг таҳлили (Literature review).** Шўро ҳукумати Туркистонда ўз даврий нашрларини ташкил этиш мақсадида бир қатор тадбирларни амалга оширди. Биринчи навбатда В.Ленин томонидан 1917 йил 27 октябр (9 ноябрь)да қабул қилинган “Матбуот тўғрисида”ги Декретда[1] белгиланган вазифалар зудлик билан бажарила бошланди. Ушбу Декретда Ишчи-деҳқон ҳукумати сиёсатида очиқдан-очиқ қаршилик кўрсатишга ёки бўйсунмасликка ундаётган мақолалар нашр қилинаётган даврий нашрлар ёпилиши белгилаб қўйилди. Шундан келиб чиқиб 1917 йилда “Туркестанский вестник”, “Туркестанский курьер” газеталари, 1918 йилдан маҳаллий тилда нашр қилинган “Ал-ислох”, “Ализох” журналлари фаолияти тўхтатилди.

Кези келганда айтиб ўтиш керак советлар даврий нашрларга ўз ғояларини тарғиб қилишда асосий қурол сифатида қарашди. Бунинг 1917 йил октябр ойидадаёқ уларнинг ҳафтасига 3,5 млн нусхада нашр қилинганлиги ҳам исботлаб турибди. Ушбу даврий нашрларнинг барчаси ўз саҳифасида совет давлатининг асосий ғояларини фаол оммалаштиришга зўр бериб ҳаракат қилди. Туркбюронинг 1922 йил 6 мартда бўлиб ўтган мажлисида совет даврий нашрларининг ғоявий жиҳатдан янада бойитиш масаласини ТАССРда маъсул лавозимларда ишлаган Сергей Гусев (Яков Драбкин) алоҳида уқтириб ўтди. Бўлиб ўтган мажлис қарори асосида Тошкент ҳудудидаги барча даврий нашрлар назорати Туркистон Компартияси Марказий Комитети зиммасига юкланган бўлса, унинг жойлардаги бўлимлари вилоят газета ва журналлари фаолиятини назорат қила бошлади.

- **Тадқиқот методологияси (Research Methodology).** Совет даврий нашрларини Туркистон АССРда кенг жорий қилишда Туркбюро аъзоси С.Гусев алоҳида роль ўйнади. Унинг “Коммунист” газетасида чоп қилинган “Партия аъзоларини марксча тарбиялаш” мақоласида ҳам совет даврий нашрлари ўлкада коммунистик ғояларни ёйишда муҳим аҳамиятга эга эканлигини таъкидлаб ўтади[2]. Умуман ушбу шахс барча мақолаларида совет даврий нашрларининг коммунистик жамиятдаги ўрни масаласига мурожаат қилганлигини кўриш мумкин. Шу боис 1923 йилдан бевосита В.Лениннинг кўрсатмаси асосида РСФСР Коммунистик Партияси МК матбуот бўлими мудири лавозимига сайланади.

Туркистон АССРда совет даврий нашрларини кенг ташкил қилиш масаласини кўтариб чиққанлардан яна

Mirjalol QOSIMOV,
O'zMU Manbashunoslik va arxivshunoslik kafedrası o'qituvchisi
E-mail: mirqosimov1707@gmail.com

Shon-sharaf davlat muzeyi katta ilmiy xodimi H. Babajonov taqrizi asosida

PARTICIPATION OF UZBEK PARTISAN IN THE LIBERATION OF THE TERRITORY OF THE FORMER SOVIET UNION

Annotation

The article focuses on the partisan movement, one of the most important aspects of the war after Nazi Germany invaded the USSR, analyzing the activities of Uzbek fighters who took part in the resistance in the partisan units in the western regions of the Byelorussian SSR, Ukrainian SSR, Moldavian SSR and RSFSR through sources and literature published in various periods. The article also reveals the heroism of former Uzbek fugitives who joined partisan units in the USSR.

Keywords: World War II, USSR, Heroes of the Soviet Union, M. Topiboldiyev, partisan detachments, "Partisan Medal" of the Patriotic War, railway war.

УЧАСТИЕ УЗБЕКСКИХ ПАРТИЗАНОВ ЗА ОСВОБОЖДЕНИЕ ТЕРРИТОРИИ БЫВШЕГО СОЮЗА

Аннотация

В данной статье, посвященной партизанскому движению, ставшему одним из важнейших фронтов войны после вторжения фашистской Германии на территорию СССР, проанализирована деятельность узбекских бойцов, принимавших участие в движении сопротивления в партизанских отрядах Белорусской ССР, Украинской ССР, Молдавской ССР и западных областей РСФСР с помощью источников и литературы, опубликованной в разное время. В статье раскрывается их героизм, а также включение в состав партизанских отрядов на территории СССР бывших бойцов, бежавших из узбекского плена.

Ключевые слова: Вторая Мировая война, СССР, Герой Советского Союза М.Топиболдиев, партизанские отряды, медаль "Партизан Отечественной войны», железнодорожная война.

O'ZBEKISTONLIK PARTIZANLARNING SOBIQ ITTIFOQ HUDUDINI OZOD ETISHDAGI ISHTIROKI

Annotatsiya

Mazkur maqola fashistlar Germaniyasining SSSR hududiga bostirib kirganidan keyin urushning muhim jabhalaridan biri bo'lgan partizanlik harakatiga bag'shlangan bo'lib, Belorussiya SSR, Ukraina SSR va RSFSRning g'arbiy viloyatlaridagi partizanlik bo'linmalarida qarshilik harakatida ishtirok etgan o'zbekistonlik jangchilar faoliyati manbaalar va turli davrda chop etilgan adabiyotlar orqali tahlil qilingan. Maqolada SSSR hududidagi partizanlik bo'linmalari tarkibiga o'zbekistonlik asirlikdan qochgan sobiq jangchilarning qo'shilishi ham ularning qahramonliklari ochib berilgan.

Kalit so'zlar: Ikkinchi Jahon urushi, SSSR, Sovet Ittifoqi Qahramoni M. Topiboldiyev, partizan otryadlari, "Vatan urushi partizani" medali, temiryo'l urushi.

Kirish. Ikkinchi jahon urushi dunyo xalqlari boshiga ulkan fojearlar olib keldi. Sobiq Ittifoqning bir bo'lagi sifatida ushbu qirg'inbarot urush girdobiga bevosita tortilgan. Fashistlar Germaniyasining urush e'lon qilmasdan shiddat bilan hujum qilishi natijasida urushning dastlabgi oylarida SSSR ning g'arbiy hududlari va u yerda joylashgan harbiy qismlar katta talofat ko'rgan. Ming-minglab sovet jangchilari dushman tomonidan asir olingan. Asirlikdan qochgan jangchilar hamda bosib olingan hududlardagi dushman qurshovini yorib chiqqan askarlardan ilk partizan otryadlari tashkil topa boshlagan. Ushbu partizan otryadlari safida minglab o'zbekistonlik jangchilar ham ishtirok etib, Ikkinchi Jahon urushining ushbu jabhasida o'zlarining munosib hissalarini qo'shganlar.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. Sobiq Ittifoq hududidagi partizanlik harakati safidagi o'zbekistonlik faoliyatini o'rganish statistic sharhlar, xorij tarixchilari va mahalliy tarixchilar asarlari birlamchi manbalar bo'lib xizmat qiladi. Bu manbalarda o'zbekistonlik jangchilarning partizan otryadlari safiga kelib qo'shilishi, harbiy harakatlardagi faoliyati keltirilgan. Shuningdek, T.D. Djurayev (1975), Y. I. Bakman (1974), M. Rahimov (1989) kabi mualliflar o'z tadqiqotlarida o'zbekistonlik jangchilarning partizanlik harakatidagi faoliyatiga to'xtalib o'tgan bo'lib, masalan ayrim jihatlari haqida muhim ma'lumotlarni uchratishimiz mumkin.

Tadqiqot metodologiyasi. Mazkur maqolani yozishda qiyosiy tahlil, muammoviy va miqdoriy tahlil, tizimlik jamlash kabi ilmiy tadqiqot usullaridan foydalanildi. Ikkinchi Jahon urushi yillarida SSSR hududidagi partizanlik harakatida o'zbekistonlik jangchilarning faoliyati davr manbalari va ilmiy adabiyotlar asosida tahlil qilingan.

Tahlil va natijalar. Germaniya tomonidan bosib olingan Belorussiya SSR, Ukraina SSR, RSFSR va Boltiqbo'yi respublikalari hududidagi partizanlik tashkilotlari safida o'zbekistonlik minglab partizanlik dushmanga qarshi janglarda ishtirok etib, g'alabaga bo'lgan o'zlarining munosib hissalarini qo'shdilar. Dushman hujumining kutilmaganda va juda tezkor amalga oshishi natijasida Sovet Ittifoqi o'z hududi va qo'shinlarining katta qismini urushning dastlabki uch-to'rt oyida yo'qotdi. Qurshovni yorib chiqqan yoki dushman asirlikdan qochgan sobiq askarlar tomonidan urushning dastlabki kunlaridanoq partizanlik tashkilotlari tuzila boshlandi. Birgina Belorussiya hududida 1941-yilning oxiriga qadar 7200 jangchini o'zida birlashtirgan 437 ta partizanlik otryadlari tashkil etilgan edi[1]. Partizanlarning dastlabki harakatlari shunchalik ta'sirli chiqdi-ki, nemis qo'shinlari hatto Belorussiya o'rmonlariga kirishga qo'rqib qolishdi. Uchinchi reyx askari yefreytor Verner Kaufman va Valter Vemening 1941-yil 9-iyulida xotiniga yozgan maktubida "O'rmonga yolg'iz yoki harbiy texnikasiz kirish bu o'lim

bilan barobar ekanligi, partizanlar har yerda ularga katta ziyon keltirayotganligini" yozgan[2].

Belorussiya SSR ning Belinichesk va Berizinsk viloyatlari hududida polkovnik Nichiporovich rahbarligidagi 2000 kishidan iborat bo'lgan partizanlik otryadi urushning dastlabki kunlarida dushmanga ko'plab zarbalar bergan. Ushbu otryad tarkibida o'zbekistonlik jangchilardan Tursun Isломov bor edi. T. Isломov 1940-yil armiya safiga chaqirilgan. Urushga qadar G'arbiy Belorussiyadagi 102-otliq polkda xizmat qilgan. Baranovich viloyatidagi janglar natijasida qurshovni yorib chiqib Mesten qishlog'i hududida faoliyat olib borayotgan partizanlar safiga qo'shiladi. U harakat qilgan qism Mogilov – Berizina – Borisov – Orsha viloyatlari hududida dushmanga qarshi ko'prik, temir yo'l va avtomobil yo'llarida urush olib bordi. Ushbu janglarda ko'rsatgan jasoratlari uchun T. Isломov hukumat tomonidan "Vatan urushi" ordenining 1-darajasi hamda "Vatan urushi partizani" medalining 1-darajasi bilan mukofotlangan[3].

Belorussiyadagi partizanlar orasida rishtonlik partizan Mamadali Topiboldiyev (1919-1965-yy.) nomi anchayin mashhur bo'lgan. M. Topiboldiyev 1939-yil harbiy xizmatga chaqiriladi. Belorussiya uchun bo'lgan janglarning birida og'ir yarador bo'lgan M. Topiboldiyev mahalliy aholi tomonidan parvarishlanib, oyoqqa turg'izilgan. Shundan keyin u 1942-yilning 28-mayda Grigoriy Aleksey Kirpich tomonidan tashkil etilgan "Chekist" partizan brigadasi tarkibidagi Aleksandr Feodorovich Semidyankin rahbarligidagi 5-ortiyad tarkibiga a'zo bo'lib kiradi. Ushbu ortiyad Kruglyansk, Tolochinsk va Orsha viloyatlari hududida janglar olib boradi. Partizanlik faoliyati davomida "Kazbek" laqabi ostida M.Topiboldiyev 67 ta nemis askarini yo'q qilib, 180 tasini asirga olgan. Shuningdek uning qayd varaqasida dushmanning 6 avtomashini hamda butun bir eshelonini yo'q qilganligi yozilgan. U dushmanning 7 ta muhim ma'lumotlarini qo'lga kiritib Markaziy qo'mondonlikka ma'lum qilgan[4]. Janglarda ko'rsatgan jasoratlari uchun Mamadali Topiboldiyev "Qizil Yulduz" ordeni, "Jasurligi uchun" medali, "Vatan urushining partizani" medali bilan mukofotlangan[5]. Mamadali Topiboldiyev 1944-yilning 15-avgustida SSSR Oliy Soveti tomonidan "Sovet Ittifoqi Qahramoni" unvoni bilan taqdirlangan[6].

Shuningdek ushbu otryad tarkibida buxorolik G'appor Sultonov nomi ham mashhur bo'lgan. 1942-yilning 18-iyunida u dushmanning katta miqdordagi texnikasi va askarlari ortilgan eshelonlarini portlatib yuboradi. Ushbu voqeaga qadar G'. Sultonov 370 ta nemis ofitseri va askarlarini yo'q qilgan. [7] Ayniqsa, uning 1943-yil fevralida Rechki va Rudni qishloqlarida dushmanga qarshi urushlari mashhur bo'lib ketgan. Og'ir yarador bo'lishiga qaramasdan dushmanning 20 tasiga qarshi yakka o'zi jang olib borib, quroldosh do'stlarini yo'qotishlarsiz chekinishiga imkoniyat yaratib beradi. Ammo uning o'zi ushbu jangda mardlaracha halok bo'ladi. G'. Sultonov janglardagi ko'rsatgan jasoratlari uchun "Lenin" va "Qizil Yulduz" ordenalari bilan mukofotlangan [8].

Minsk partizanlik brigadasining "Budyonin" otryadi Belorussiyadagi eng mashhur partizanlik qismlaridan biri hisoblangan. Uning tarkibida ko'plab o'zbekistonliklar dushmanga qarshi janglarda ishtirok etganlar. Mana shunday jangchilardan biri 1919-yilda Oltinko'l tumanida (Andijon viloyati) tug'ilgan Abdumajid Davronovdir. A.Davronov 1939-yildan boshlab armiya safida xizmat qilgan. Urushga qadar Qozondagi 18-o'qchi dviziyaning 97-polkida xizmat qilgan. Urushga Belorussiyaning Orsha shahrida kiradi va Dnepr davryosi bo'yidagi janglarda og'ir yaralanadi. Yefrosiniya Vasilevna tomonidan topib olinib, oyoqqa turg'izilgach Kukola o'rmonlaridagi V.A.Cherkasov rahbarligidagi "Budyonin" otryadi tarkibiga borib qo'shiladi. Belorussiya va Litvadagi temir yo'l urushida ishtirok etadi. "Sibiriyak" va "Vperyod" partizan brigadalri safida Lida – Molodechka temir yo'l yo'nalishida hamda Gorodno

shahridagi temir yo'l liniyalaridagi qo'poruvchilik ishlarida ko'rsatgan jasoratlari uchun A.Davronov 2-darajali "Vatan urushi" ordeni va 1-darajali "Vatan urushi partizani" medali bilan mukofotlangan. Urushdan qaytgach savdo majmualarda bo'lim boshlig'i vazifasida ishlab 1978-yilda nafaqaga chiqadi[9].

1942-1943-yilda Belorussiya hududida partizanlar tomonidan "Temir yo'l" urushi amalga oshirildi. Partizanlar dushmanning oziq-ovqat, qurol-yarog' va askarlar ortilgan eshelonlariga tinimsiz hujumlar amalga oshirib, ularga juda katta talafotlarga yetkazdi. Gomel atrofidagi urushlarda o'zbekistonlik partizanlardan Jonibek Otoboyevning jasorat ko'rsatdi[10]. 1942-yil iyulda J.Otoboyev "Mistitel" partizan otryadi tarkibiga qo'shiladi. 1942-yilning oxiriga qadar J.Otoboyev dushmanning 100 dan ziyod askar va ofitserlarini yo'q qilgan. 1942-yilning dekabrda Rechitsa – Xoyniki yo'lida dushmanning 5 ta mashinasi va 17 ta ofitser soldatini bir o'zi yakson qiladi. Ayniqsa Xolmech, Makanovich va Zaspe viloyatlaridagi dushman eshelonlariga hujumi J.Otoboyevni Belorussiya partizanlari orasida mashhur qilib yubordi. J.Otoboyev 1943-1944-yillarda birinchi va ikkinchi darajali "Vatan urushi partizani" medali hamda 1948-yil 30-dekabrda SSSR Oliy Soveti tomonidan "Qizil Yulduz ordeni" bilan mukofotlangan. Belorussiyadagi "Temir yo'l urushi" o'zbekistonliklardan birinchi ikkinchi darajali "Vatan urushi" ordeni hamda birinchi darajali "Vatan urushi partizani" medali bilan mukofotlangan Otajon Hoshimov, Dehqonboy Qosimov, A.Axmedov va Abdullayevlar ishtirok etishgan.

Belorussiyada yana bir dong taratgan o'zbekistonlik partizan toshkentlik G'anitoy Toshniyozovdir. "Razgrom" partizan brigadasi "Iskra" otryadi tarkibida jang qilgan G'.Toshniyozov Belorussiya xalqi xotirasida abadiy joy olgan. Urushgacha Belorussiyaning g'arbiy hududlarida armiya safida bo'lib, urushning birinchi kunidayoq dushman bilan to'qnash keladi. Og'ir janglar natijasida dushman qurshovini yorib chiqadi. 1942-yilning mayida Belorussiya Rovnich o'rmonlarida toshkentlik Vladimir Deryabin rahbarligida 18 kishidan iborat bo'lgan "Iskra" otryadini tashkil etadi [11]. Ushbu ortiyadning qo'poruvchilar guruhiga rahbarlik qilgan G'.Toshniyozov 1942-yilning mayidan – 1944-yilning fevraliga qadar dushmanning 456 ta ofitser va askarlarini yo'q qilib, 7 marta markaz tomonidan berilgan topshiriqlarni bajaradi. Belorussiya ozod bo'lish arafasida 1944-yilning 9-fevralida G'.Toshniyozov bir guruh belorus dizertterlari hamda nemis politsiyasi bilan bo'lgan jangda og'ir yaralanib, dushman qo'lga asir tushmaslik uchun o'zini otib tashlaydi. Janglardagi ko'rsatgan qahramonliklari uchun G'. Toshniyozov birinchi darajali "Vatan urushi" ordeni, "Jasorati uchun" va ikkinchi darajali "Vatan urushi partizani" medali bilan mukofotlangan. Ushbu otryad tarkibida o'zbekistonliklardan Nosir Hasanov andijonlik Mamayoqub Xoliqov (1944-yilning aprelida halok bo'lgan), Otoboy O'taliyev, Vali Bashirov, va Muxtor Galiyevlar janglarda faol ishtirok etadi [12]. Janglarda N.Husanov dushmanning 3 ta esheloni, 2 ta garnizoni, 12 ta qorovullik punkti, 12 ta avtomashina, 516 ta temir yo'l relsi va 278 ta ofitser va zobitlarini yakson qilgan [13].

Ikkinchi Jahon urushi yillarida partizanlik harakatining SSSR hududidagi yana bir muhim markazi Ukraina SSR edi. Ukrainaning Jitomir viloyati hududida A.N.Saburov rahbarligida 1941-yilning oktabrida tashkil etilgan "Qizil Armiyaning yigirma to'rt yilligi" partizanlik brigadasi tarkibida o'zbekistonliklardan Rahim Elmurov katta jasorat ko'rsatgan. Uning bir o'zi dushmanning 33 askari va texnikasini ishdan chiqardi. Ushbu jangda "Stalin" nomli partizan otryadi a'zosi chirchiqlik Qurbon Andaqulov bir o'zi dushmanning 25 askarini o'ldirdi [14].

A.N.Saburov o'zining esdaliklarida 1942-yildagi janglarda o'zbekistonlik Sh.Abdurahmonovning jasoratlarini alohida qayd etgan. Sumsq shahri atroflarida va Mefedovka

qishlog'idagi janglarda Sh. Abdurahmonov dushman kuchlariga jiddiz zarbalar beradi. Sh. Abdurahmonov do'sti rus Larionov bilan birgalikda otryadning razvedka guruhiga rahbarlik qilgan [15].

Ukrainadagi partizalar orasida "Qora shayton" nomi bilan tanilib, dushmanga qo'rquv solgan Meliboy Rajabov 1939-yilda Andijon viloyati Paxtaobod tumanidan harbiy xizmatga chaqiriladi. Urushga qadar Ukraina hududida armiya xizmatida bo'lgan. Janglarning birida qism komandiri halok bo'lgach, harbiy qismni qurshovdan olib chiqadi. Qo'l ostidagi askarlardan iborat partizanlik otryadini tuzadi. 1942-yilning fevralida "Oktyabr" partizan otryadi tarkibiga qo'shiladi va otryad rahbarining o'rinbosariga aylanadi. M.Rajabov Novogradok sahhri va Neman daryosi havzasida nemis bosqinchilariga qarshi jangler olib boradi [16].

General-mayor M.I.Naumov rahbarligidagi partizan brigadasining otryadlari orasida o'zaro aloqalarni ta'minlash hamda dushman tomonida razvedka ishlarini olib borish ishlariga samarqandlik Oleg Antonovich alohida jonbozlik ko'rsatdi. 1941-yilda harbiy xizmatga chaqiriladi. 1942-yilda jangda yaralanib Samarqandga qaytib keladi. Partizanlik harakatining Mrakaziy shtabi bilan aloqa o'rnatib, 1942-1943-yillarda Moskvada razvedkachilar maxsus kursida tahsil oladi. 1943-yildan boshlab A.P.Grishenko rahbarligidagi ikkinchi "Fashistlarga o'lim" partizan otryadiga razvedkachi-alloqachi bo'lib joylashadi [17].

Ukrainadagi partizanlik harakatining yana bir mohir aloqchisi surxondaryolik Yevdoki (Dusi) Bogatirreva edi. Urushga qadar Samarqanddagi ipak fabrikasida ishlagan Yevdoki urushga ko'ngilli bo'lib Ukraina frontiga jo'naydi. U Janubiy front, Ukrainadagi partizanlik qismlari va front chizig'i orasida alloqachi bo'lib xizmat qilgan. 1943-yilning 14-mayida Donbas shahrida bo'lgan janglarning birida halok bo'lgan. Unga atab Donbas shahrida xotira yodgorligi majmuasi o'rnatilgan.

S.A.Kovpak qo'mondonligidagi birinchi Ukraina partizanlik dviziyasi tarkibida yuzlab o'zbekistonliklar dushmanga Ukrainaning ozodligiga o'zlarining munosib hissalarini qo'shdilar. Ayniqsa, 1943-yilning mayida Dnepr daryosi bo'yidagi nemis tanklariga qarshi urushda shaxsan dviziya rahbari S.A.Kovpak nazariga tushadi [18]. S.Xayitaliyev "Qizil Yulduz" ordeni va birinchi darajali "Vatan urushi partizani" medali bilan taqdirlangan. 1944-yil 5-iyunda S.A.Kovpak buyrug'i bilan dviziyaning 1-rota 3-polkgiga komandir etib tayinlangan.

Volin viloyatidagi S.A.Fedorov rahbarligidagi partizanlik harakatida otliqlar eskadroni komandiri namanganlik Aleksandr Grigorevich Stepanov 1944-yilning 27-martida qahramonlaracha halok bo'lgan [19].

Ukrainaning g'arbiy viloyatlari, Polshaning janubiy tumanlarida, Karpat tog'lari va Chexoslovakiya hududlarida harakat qilgan Mixail Ivanovich Shukayev rahbarligidagi partizan brigadasi 1944-yilda Qizil Armiya hujmni kuchaytirgach dushman qo'shinlarining chekinishiga yo'l qo'ymaslik maqsadida dushmanga qaqshatqich zarbalar bera boshladi. Ushbu janglarda o'zbekistonliklardan vsvod komandiri Toshboy Ochilov, rota starshinasi Dusanboy Ergashev, Umarali Akbarov, Vali Qodiriv, Chori Jo'rayev, Mamadisa Madiyorov, Rahmon Uzoqov, Salayjon Tashmurodov, Boyaxmat Toshmatov, Xaitboy Axmedov (1944-yil 4-aprelda vafot etgan), Toshmirza Jabroilov (1944-yil 21-martda vafot etgan), Munir Sultonov (1944-yil 12-fevralda vafot etgan), Konaboy Chutbayev (1945-yilning yanvarida vafot etgan), Qirg'izboy Tashtemirov kabi ko'plab o'zbekistonliklar ishtirok etgan [20].

RSFSR ning dushman tomonidan bosib olingan g'arbiy hududlaridagi partizanlik harakati saflarida ko'plab yurtdoshlarimiz ishtirok etganlar. Partizanlik harakatining eng

avj olgan nuqtasi Leningrad viloyati hududidi edi. Urushning birinchi yilida Leningrad hududida 13 ta partizanlik otryadlari tashkil topadi. Ular tartib raqami bilan birinchi, ikkinchi holatida nomlangan.

N.P.Buyinov qo'mondonligidagi 1-Leningrad partizan brigadasi tarkibida o'zbekistonliklardan tatar Ayub Xalilovich Abubakirov, rus Mixail Aleksandrovich Pridanin, tatar Xafiz Fazilovich Faktliyev, rus Aleksandr Naumovich Fedichkinlar xizmat qilgan. A.X.Abubakirov 1942-yilda Qrim uchun bo'lgan janglarda dushman tomonidan asiga olingan. Asirlikdan qochib 1943-yilning 30-sentabrida partizanlar safiga borib qo'shiladi. X.F.Faktliyev janglarda asirlikka tushib, dastlab Varshavadagi, so'ngra Pskovdagi nemis ishchi batalonida xizmat qilgan. 1943-yilning 28-sentabrida asirlikdan qochib, partizanlar safiga borib qo'shiladi. 1944-yilning 25-fevralida Porxov tumani Borashko qishlog'ida bo'lgan jangda halok bo'lgan. Otryad komandiri bo'lgan A.N.Fedichkin 1944-yilning 27-fevralida Martino aholi punktida bo'lgan janglarda qahramonlaracha halok bo'lgan [21].

A.V.German rahbarligidagi 3-Leningrad partizanlik brigadasi tarkibida Axmed Nurmuxammedovhich Siddiqov, Vasiliy Flippovich Ovchinnikov, V.S.Pakirov, Lukyanov Fedor Stepanovich, Intankin Viktor Petrovich, Iosif Semenovich Tarasov, Amir Jumanov va boshqa ko'plab o'zbekistonliklar faol ishtirok etgan.

Ayniqsa, ular orasida A.N.Siddiqov jasoratlari ajralib turadi. 1939-yilda Denov tumanidan armiyaga chaqirilgan A.Siddiqov Yaroslav shahridagi piyoda komandirlar o'quv yurtida o'qib, leytenant unvonini olgan. 1941-yilning avgustidan boshlab partizanlar safida jang qilishni boshlagan. 1942-yilning 10-fevralida uning komandirligi ostidagi otryad dushmanning 2 ta temiryo'l ko'prigi va 2 ta eshelonini portlatib, 350 ta nemis askarlarini qirib tashlaydi. Ushbu jasorati uchun A.Siddiqov "Qizil Bayroq" ordeni bilan mukofotlangan. 1942-yil 18-martida Dedovich tumanidagi Dno – Chixachev temiryo'l yo'nalishidagi ko'prikn, 31-martda Dedovich – Chixachev temiryo'l punktini, 2-iyunda temiryo'lda dushmanning harbiy esheloniga hujum uyushtirib, 50 ta vagonni portlatib yuboradi. ko'rsatgan jasoratlari uchun 1942-yilning 24-martida 1-darajali "Vatan urushi partizani" medali bilan mukofotlangan [22].

Smolensk viloyatida harakat qilgan "Trinadsat" partizanlik harakatida farg'onalik Gulmirza Fayozov o'chmas iz qoldirdi. Osavaximning 6 oylik kursinin bitirib leytenant unvoni bilan frontga safarbar etiladi. Jasurligi uchun vsvod rahbari lavozimini egallaydi. 1942-yilning oxirida dushman bilan bo'lgan janglarda mardlaracha halok bo'ladi [23]. 1972-yila Quvasoyda G.Fayozovga atab yodgorlik o'rnatilib, o'zi tug'ilib o'sgan qishloq ko'chalaridan biriga uning nomi berilgan [24].

Shuning ushbu hududdagi qarshilik ko'rsatish harakati safida M.Z.Slepakov rahbarligidagi partizan otryadi front chizig'i ortida dushmanga sotilgan diversantlar, SS va Gestapo (maxfiy politsiya) qarshi kurash olib borgan.

Xulosa va takliflar. O'zbekistonlik partizanlar Sovet Ittifoqi hududidagi deyarli har bir partizanlik brigadalari tarkibida dushmanga qarshi kurash olib borganlar. Ayniqsa, Stalin tomonidan №227-direkteva asosida 1942-yil 28-iyulda qabul qilingan "Ни шагу назад" buyrug'idan keyin partizanlik harakati mamlakat bo'yab keng yayiladi. Ushbu janglarda yurtdoshlarimiz ko'plab qurbonlar berildi. Janglarda ko'rsatgan jasoratlari uchun ko'plab jangchilarimiz hukumat orden va medallari bilan mukofotlandilar. 1944-yilga kelib Sovet dalati hududi butunlay ozod etilgach partizanlar harakatdagi armiya safiga qo'shib olinadi. Ular Berlingacha bo'lgan yo'lni bosib o'tdilar.

ADABIYOTLAR

1. Джураев Т.Д. В боях за советскую родину. Тошкент. Узбекистан, 1970. –С.240.
2. Бакман Я.И. Пламенные сердца. Ташкент. Ёш гвардия. 1974. –С.8.
3. Победа одна на всех Белорусь – Узбекистан. М., 2019. – С.29.
4. Ватан уруши қахрамонлари. Тошкент. Ўздавнашр. 1944. –Б.3.
5. Саидолимов С., Рахимов М. ва бошқалар. Ўзбекистон халқининг фашизм устидан қозонилган ғалабага қўшган ҳиссаси. –ТОШКЕНТ. O‘ZBEKISTON. 2020. – Б.88.
6. Джураев Т.Д. Верные сыны родины. Ташкент. Узбекистан, 1964. –С. 412.
7. Узбекская ССР в годы великой Отечественной войны (1941 – 1945 гг.). Т.1. Ташкент. Фан. 1981. –С.365.
8. Джураев Т.Д. Узбекистанцы участники партизанской войны. Тошкент. Узбекистан, 1975. –С.47.
9. Рахимов М. Партизан сўқмоқлари. Тошкент. Ўзбекистон. 1989. –Б.67
10. Usmonov Q., Sodiqov M. O‘zbekiston tarixi (1917 – 1991-yillar). Toshkent. Sharq. –B.178.
11. Дерябин В.П., Шербаков Г. А., Локтианов И.В. Литературно – художественный журнал партизанского отряда “ИСКРА” бригады “Разгром”. – М. 1943. – С. 49-53
12. Пулатов И. Вклад трудящихся Узбекистана к победу В Великой Отечественной ийне. Ташкент. Узбекистан. 1967. –С.84-85.
13. Джураев Т.Д. Узбекистанцы участники партизанской войны. Тошкент. Узбекистан, 1975. –С.90.
14. А.Н.Сабуров. Сыл нечислимые. М., 1967. –С.148.
15. А.Н.Сабуров. За линией фронта. М., 1955. –С.319.
16. Рахимов М. Партизан сўқмоқлари. Тошкент. Ўзбекистон. 1989. –Б.75.
17. Бакман Я.И. Пламенные сердца. Ташкент. Ёш гвардия. 1974. –С.8.
18. Совет Ўзбекистони. 1974 й 11 январ.
19. Узбекская ССР в годы великой Отечественной войны (1941 – 1945 гг.). Т.3. Ташкент. Фан. 1985. –С.246.
20. Джураев Т.Д. Узбекистанцы участники партизанской войны. Тошкент. Узбекистан, 1975. –С.107.
21. Джураев Т.Д. Узбекистанцы участники партизанской войны. Тошкент. Узбекистан, 1975. –С.21.
22. Джураев Т.Д. Узбекистанцы участники партизанской войны. Тошкент. Узбекистан, 1975. –С.22.
23. Узбекская ССР в годы великой Отечественной войны (1941 – 1945 гг.). Т.1. Ташкент. Фан. 1981. –С.371.
24. Совет Ўзбекстони. 1972 й. 23 март.

Mahmudjon SUYAROV,
O'zMU talabasi
E-mail: suyarovmahmud2@gmail.com

Tashqi taqrizchi : B.G. Normurodova – Sam DU O'zbekiston tarixi kafedrasini mudiri, tarix fanlari doktori, professor

A LOOK AT THE RULING ACTIVITY OF KHOREZMSHOH TAKASH

Annotation

In this article, Anushtegin Khorezmshah states that Aloviddin Takash, a skilful commander and politician, greatly strengthened the state, dealt severe blows to foreign enemies, greatly expanded the territory of the state, developed science in the country, and actively developed foreign economic relations. talk about. The activity of the ruler is revealed through the scientific literature and historical researches on the history of this period.

Key words: Khorezmshah, anushtegin, revolt, move, siege, fight, caliph, sultan

РЕВОЛЮЦИОННАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ХОРЕЗМШОХ ТАКАША

Аннотация

В этой статье предводитель хорезмшахов Ануштегин утверждает, что Аловиддин Такаш, искусный полководец и политик, укрепил государство в самых могущественных странах. говорить о. Правящая деятельность раскрывается через научную литературу и исторические исследования на тему истории этого периода.

Ключевые слова: Хорезмшах, ануштегинийи, восстание, поход, осада, битва, халиф, султан.

XORAZMSHOH TAKASHNING HUKMRONLIK FAOLIYATIGA NAZAR

Аннотация

Mazkur maqolada anushteginiy Xorazmshohlar davlatini boshqargan, mohir sarkarda va siyosiy arbob Oloviddin Takashning davlatni nihoyatda kuchaytirganligi, tashqi dushmanlarga qaqshatqich zarbalar berganligi, davlat hududlarini nihoyatda kengaytirganligi, mamlakatda ilm-fanni ravnaq toptirganligi, tashqi iqtisodiy aloqalarni jadal rivojlantirganligi, shuningdek, mamlakatda keng bunyodkorlik ishlarini amalga oshirganligi haqida so'z boradi. Mazkur davr tarixi haqida mavzuga oid ilmiy adabiyotlar va tarixiy dadqiqotlar orqali hukmdor faoliyati ochib berilgan.

Kalit so'zlar: Xorazmshoh, anushteginiyalar, isyon, yurish, qamal, jang, xalifa, sulton.

Kirish. O'rta asrlarning qudratli turkiy davlatlaridan biri bo'lmish saljuqiylar sultonligining yemirilishi anushteginiyalar sulolasi hukmronligidagi Xorazmshohlar davlati tashkil topishiga zamin yaratdi. Saltanat aynan ushbu sulola davrida qudratining cho'qqisiga erishdi. Davlatning saljuqiylar noibligidan mustaqilligi XII asr boshlaridan qo'lga kiritila boshlandi hamda vaqt o'tgan sa'yin ushbu huquq mustahkamlana bordi. XII asr so'nggi choragida esa, davlat har jabhada taraqqiy etdi. Bu davrda hukmronlik qilgan Xorazmshoh Ollovuddin Takash o'zining zafarli yurushlari va odilona boshqaruvi bilan mamlakat rivojiga munosib hissa qo'shdi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Xorazmshohlar davlatini boshqargan oxirgi – anushteginiyalar sulolasi vakili Ollovuddin Takash tarixiy faoliyatini o'rganishda (XII asr) o'rta asr arab manbalari bo'lgan Ibn al-Asirning "al-Komil fit-tarix" hamda Olovuddin Atomalik Juvayniyning "Tarixi jahonkusho" kabi asarlariga tayanildi. Shuningdek, mazkur sulola hukmronlik qilgan davrga oid bir qator olimlarning ilmiy tadqiqotlari amalga oshirilgan. Masalan, Z.Bunyodov (1998), O.B.Bo'riev (1999), N.T.Toshev (1999), M.Matniyozov (1999), A.Sotliqov (1999), I.Jabborov (1999), O.Masharipov (2007), S.Saburova (2008)lar ilmiy jihatdan ushbu sulola tarixi tadqiq etishgan. Bu kabi tadqiqotlar vositasida Xorazmshohlar davlati, xususan, Ollovuddin Takash davri tarixi haqida atroflicha ma'lumot olish mumkin.

Tahlil va natijalar. Xorazmshoh El Arslon (1156-1172) vafoti oldidan to'ng'ich o'g'li Ollovuddin Takashni emas, kichik o'g'li Sultonshoh Mahmudni valiahd etib ta'yinladi. Takash o'gay ukasi Sultonshoh taxtni egallagandan so'ng hukmdorga sodiqlik qasamyodini qabul qilish uchun poytaxtga chaqirtirildi. Tabiiyki, u elchilariga Gurganjga bormasligini hamda ukasi hokimiyatini tan olmasligini

bildirdi. Bunga javoban Sultonshoh unga qarshi qo'shin jo'natdi [13]. Shunday og'ir vaziyatda Takash diplomatik mahoratini ishga soldi. Sultonshohni taxtdan tushirish uchun qoraxitoylar malikasi Cheng Tian [3] bilan shartnoma tuzdi. Sarkarda Fuma boshchiligidagi qoraxitoylar qo'shini Takash kuchlariga kelib qo'shildi. Natijada, Sultonshoh Nishopur qochishga majbur bo'ldi. Biroq, u Xurosonda Takashga qarshi harakatlar boshladi. Takash va qoraxitoylar ittifoqi tezda buzildi hamda ular Sultonshohni qo'llay boshladi. Chunki, qoraxitoylar Xorazmni o'zlariga qaram hisoblashdi hamda xalqga jabr-zulmni kuchaytirishdi. Bunga javoban Takash tomonidan ular jazolandi. O'zaro munosabatlar keskinlashgan ushbu vaziyatda qoraxitoylar elchisi Takash tomonidan o'ldirilishi oqibatida ikki tomon munosabati tamomila uzildi.

Bu orada Sultonshoh siyosiy jihatdan Nishopur hokimi Muayyad bilan bitim tuzib, unga Xorazmshohlar davlatining katta hududlarini va'da qildi. Ittifoqchilar va Xorazmshoh Takash qo'shinlari o'rtasida 1174-yilda Gurganchdan 20 farsah uzoqlikdagi Subvur shahrida jang bo'ldi. Muayyad qo'shinlar yengildi, o'zi esa, qatl etildi. Sultonshoh esa, Dehistonga yo'l oldi. Dehiston egallagandan so'ng Sultonshoh yana Nishopurga, Muayyad o'g'li To'g'onshoh Abu Bakr huzuriga qaytishga majbur bo'ldi [8].

Biroq, Sultonshoh Nishopur yangi hokimidan yordam ololmay, g'uriylar davlati hukmdori G'iyosiddin Muhammad huzuriga ketdi. U ham Xorazmshohlar davlatining kuchsizlanishidan manfaatdor edi. G'iyosiddin Muhammad Xorazmshoh va qoraxitoylar o'rtasidagi nizolardan xabardor edi. Shu sababli, g'uriy hukmdor Sultonshohga qoraxitoylar bilan ham ittifoq tuzish lozimligini uqtirdi. Qoraxitoylar poytaxti Bolasug'unga bitim istagida borgan Sultonshoh malika Cheng Tianni Xorazm taxtiga bo'lgan qonuniy huquqi hamda xalqning u tarafdagi ekanligi bilan ishonitirdi. Qo'shinlar

yana sarkarda Fuma boshchiligida yo'lga otlandi. Xorazmshoh Takash esa, mudofaa choralarini kuchaytirdi. Gurganchga keladigan yo'lni Amudaryo vositasida suvga bostirib, to'sdi [6]. Xalq ham Takashni qo'llab-quvvatladi. Qattiq qarshilik natijada Fuma kichik qisminigina Sultonshohga qoldirib, ortga qaytishga majbur bo'ldi. Biroq, ushbu qo'shindan unumli foydalangan Sultonshoh 1180-yilda dastlab, Saraxsni, keyinchalik esa, Marvni ishg'ol qilib, Marvni o'z qarorgohiga aylantirdi. Tez orada Tus, Zama, Obivard, Niso shaharlari ham egallab, harakatlarini sharqda qoraxitoylar poytaxti Bolasug'ungacha davom ettirdi. Takashning esa, bu orada Movarounnahrda nufuzi oshib bordi. Chunonchi, 1182-yili Buxoroda uning nomiga juma namozlarida xutba o'qilishi hukmdorning Movarunnahrdagi siyosiy ta'sirini namoyon qildi.

1187-yilda Xorazmshoh Takash yana Nishapurga yurish qildi. 40 kunlik qamaldan so'ng shahar egallandi hamda davlat tassarrufiga qo'shib olindi. Ukasi bilan kurashlar barobarida Takash Xurosonning Marv, Ray kabi markaziy shaharlarini ham egalladi. Nihoyat, Takash va Sultonshoh o'rtasida 1188-yilda, ulamolar vositachiligida sulh tuzildi. Sultonshoh Takash hokimiyatini rasman tan oldi [12]. Oloviddin Takash 1189-yil 24-iyulda Tus shahrida rasman Xorazmshoh sifatida taxtga o'tirdi. Sultonshohga esa, Jom, Boxarz, Zaripul shaharlari taqdim etildi [3].

Biroq, bu bilan ziddiyatlar to'xtab qolmadi. Sultonshoh yana g'uriylar bilan ittifoqqa urindi. Xattoki, u g'uriylarni o'ziga tobe hisoblab, sulton G'iyosiddindan Xirot, Bo'shanj, Bog'dis hududlarni talab qildi. Vaholanki, 1190-yilda Sultonshoh qo'shinlari g'uriylar tomonidan tor-mor etildi. Endi, Sultonshohning butun umidi qoraxitoylar yordamidan edi. Biroq, Takash tomonidan ushbu davlatga o'tadigan barcha yo'llar to'sib qo'yildi.

Xorazmshoh Takashning 1192-yilda Ray hududigacha amalga oshirgan yurishlari chog'ida Sultonshoh Gurjanchni qamal qildi. Voqeadan xabar topgan Takash tezda ortga qaytdi. Sultonshoh chekinishga majbur bo'ldi. Sultonshohning ushbu harakati ularning hech qachon ittifoqqa erisha olmasligini amalda isbotladi. Shu sababli Takash 1193-yilda yana ukasiga qarshi yurish boshladi. Saraxs egallanib, Sultonshoh xazinasi talandi [10]. Nihoyat, 1193-yil 22-sentabrda Sultonshoh vafoti bilan o'zaro kurash ham tugadi. Toliqon-Marvirud-Hirot yo'nalishidagi keng hududlar Xorazm davlati tasarrufiga qo'shildi [13].

Xorazmshoh Takash jangovor qipchoq qabilasi vakillari hisobidan qo'shinni boyitdi. Aloqalarni mustahkamlash uchun ular bilan qarindosh tutindi [1]. Qipchoqlar yurishlarda faol ishtirok etib, yirik yer-mulk egalari qatlamini shakllantirdilar. Davlat qo'shini soni 150000 kishidan oshib ketdi. Takash g'ayridin qoraxitoylarga zarba berishni muqaddas burch hisobladi. Qipchoqlar yo'l boshchisi Ali Qora bu borada u bilan birdamligini bildirdi.

Saljuqiylar davlati XII asrning 2-yarmida nihoyatda zaiflashdi. Chunonchi, Iroq va Eron hududlarida saljuqiylar davlatining hokimiyati deyarli yo'qqa chiqdi. Ozarbayjon va Iroqda otabelklar sulolasi hukmronligi boshlandi. Biroq, bu davlatning tezda parchalanishi zindondagi saljuqiy hukmdori To'g'ul III ning hokimiyati tiklanishi olib keldi. U 1192-yilda zindondan qutilib, tarafdorlarini to'plab, dastlab, Qazvinni so'ngra Hamadonni egalladi hamda o'z davlatini qayta tikladi. Xorazmshoh Takashning qudratini to'g'ri anglagan holda To'g'ul III o'zini unga tobe sifatida ko'rsatdi. Hatto, Xorazmshoh nomidan tangalar zarb etish, xutba o'qitish hamda yillik bojni to'lashga va'da berdi. Shuningdek, Xorazmshoh o'g'li Yunusxonga To'g'ul III qizini turmushga berdi. Ray shahrini ham Xorazmshohga tuhfa etdi. Biroq, saljuqiy sulton tezda o'zaro kelishuvni buzdi hamda Rayni egalladi. U Xorazmshohning Sultonshoh bilan o'zaro kurashda bandligidan foydalanmoqchi bo'ldi. Shu sababli Xorazmshoh To'g'ul III ga qarshi harbiy harakatlar boshladi. Bag'dod

xalifasi Nosir (1180-1225) Xorazmshohga noma yozib, uni birga saljuqiylarga zarba berishga chaqirdi. Chunki, saljuqiylar xalifalikning bir qancha hududlarini egallab olgan edi. U Al-Qassaba rahbarligidagi qo'shinni Xorazmshoh ixtiyoriga jo'natdi. Nihoyat, uzoq kurashdan so'ng, 1194-yil 4-martda, Ray yaqinidagi jangda Xorazmshoh g'alaba qozondi, To'g'ul III jangda o'ldirildi. 1195-yilda esa, Kermon egallandi. Shu tariqa, Eron va Iroq hududlaridagi saljuqiylar davlati tugatildi. Xorazmshoh sulton unvonidagi hukmdorni mag'lub etganidan so'ng o'z nomiga "sulton" masnadini ham qo'shishni buyurdi. Ba'zi hududlar o'z ixtiyori bilan Xorazmshoh davlati tarkibiga qo'shildi. Jumladan, 1195-yilda Eronning Kubnat qal'asi muteligini bildirdi. Hudud aholisi o'zaro kurashlardan charchaganliklari sababli, tinchtovutuv yashash umidida Xorazm davlatiga tobe bo'lishdi.

Ko'p o'tmay Xorazmshoh Takash va xalifa o'rtasida nizo paydo bo'ldi. Bunga xalifaning saljuqiylar bilan kurashdan so'ng hech qanday hududiy manfaat ko'rmaganligi sabab bo'ldi. Ray yaqinidagi g'alabadan so'ng Xorazmshoh Iroqning bir qancha qal'alarini zabt etdi hamda yaqinlariga Iroqni taqsimlab, ortga qaytdi. Bu orada xalifa Nosir uning ortidan 10000 kishilik qo'shinni Al-Qasabba rahbarligida yubordi. Unga Xorazmshohni aldov yo'li bilan o'ldirish topshirildi. Biroq, xalifa maqsadini oshkor bo'lgach, Al-Qasabba qo'shinlarini ham tor-mor etildi. Bu dushmanlik holati keyingi hukmdorlar davrida ham saqlanib qoldi.

Xorazm qo'shinidan arang qochib qutilgan Al-Qasabba otabelklar sulolasidan bo'lgan Qutlug' Inonch bilan birlashib, Iroqni ozod qildi. Buning natijasida Takash 1196-yilda yana g'arbiy sarhadlarga yurish boshlab, Hamadonni egalladi. Ray va Isfahon ham qayta bo'ysundirildi. Xalifa rasman Xorazmshoh hokimiyatini tan olishga majbur bo'ldi. Iroq faqatgina Takash vafotidan so'ng amalga oshirilgan xalq qo'zg'olonni natijasida mustaqillikka erishdi.

Hukmronligining so'nggi yillarda Xorazmshoh Ismoiliiylar bilan muvaffaqiyatli urushlar olib bordi. Bu diniy guruh vakillari Yaqin va O'rta Sharqning turli davlatlarida tarafdorlari hamda hududlariga ega edi [8]. 1199-yili ularning yirik shahri Arslon Gushay egallandi. Keyingi harakat Ismoiliiylar markaziy shahri – Alamotga qaratiladi. Biroq, noma'lum sabablarga ko'ra Xorazmshoh qamalni uzoq davom ettirmay, qaytib ketdi. Ismoiliiylar josusi Takash vaziri Nizom ul-mulk Mas'ud ibn Alini o'ldirdi. Ishonchli vaziri o'limi uchun Xorazmshoh ularni jazolashga o'g'li Qutbiddin Muhammadni katta qo'shin bilan yubordi. 4 oylik qamaldan so'ng Ismoiliiylarning Tushriz qal'asini egallandi hamda ular katta miqdordagi tovon puli to'lashga majbur bo'ldilar.

Bu orada Xorazmshoh va xalifa o'rtasidagi munosabatlarning yana buzildi. Xalifa eski da'volar bilan adovatga kirishdi. Shunday vaziyatda Xorazmshoh xalifalikga qarshi yurush boshlashga buyruq berdi [11]. Biroq, tayyorgarlik jarayonlarida Xorazmshoh og'ir xastalikka chalindi. Xastalikdan ahvoli og'irlashganiga qaramasdan, hukmdor davolanish o'rniga yurishga otlandi. Biroq, Arab qudug'i (Xurosondagi Nishopur shahri yaqinidagi Shahrison hududi)ga yetib kelgach, xastalik qaytalandi hamda Xorazmshoh Takash aynan shu hududda vafot etdi. Bu voqea 1200-yil 23-iyuniga to'g'ri keldi. Vasiyatiga ko'ra, hukmdor jasadi poytaxt – Urganchga keltirildi va o'zi qurdirgan madrasa yaqinidagi maxsus maqbaraga dafn etildi.

Xorazmshoh Takash davrida davlat iqtisodi ham taraqqiy etdi. Ham ichki ham tashqi savdo rivojlandi. Fikrimiz isboti o'laroq, taniqli arab geografi Yoqut Hamaviy Xorazmga qilgan safarida iqtisodiy hayotni tahlil qildi hamda unga yuksak baho berdi. U esdaliklarida Takash va Qutbiddin Muhammad davrida Xorazmda 50 dan ortiq hunarmandchilik sohosi rivoj topganini qayd etgan. U Xorazmda tayyorlangan mahsulotlar hatto musulmonlarning Yevropadagi Andalusiya [9, – B. 488-489] davlatiga ham sotilganligi, xaridorgiriligini alohida ta'kidlaydi. Shuningdek, arxeologik qazishmalar

natijasida Shohsanam shahri xarobasidagi masjididan Takash nomi bilan zarb qilingan tangalar topilganligi iqtisodiy hayotga hukmdor ta'sirining isbotidir.

Xorazmshoh Takash davrida mamlakat turli hududlarida bunyodkorlik ishlari avj oldi. Chunonchi, Marv va Urganchda masjidlar, madrasalar hamda ilmiy qo'lyozmalar saqlanadigan kutubxonalar qad ko'tardi. Shohsanam, Smo'xshir, Qovurqal'a, Deboqqal'a, Qal'aliqir kabi shaharlar, istehkomlar mudofaa tizimi mustahkamlandi. Chamyonbop kanalining suv bilan ta'minlanishi vohaning dehqonchilik ishlari rivojini ta'minladi. Chunki, Chamyonbop vohasi deyarli cho'lga aylanib qolgan edi [5].

Xorazmshoh Takash nafaqat siyosiy arbob, balki ilmfan homiysi ham edi. Ma'rifatli hukmdor faoliyatiga bag'ishlangan qator tarixiy asarlar yaratildi. Shunday asarlardan biri Takashning yaqin maslahatchisi Umar ar-Roziy tomonidan yozilgan "Javoni al-ulum" (Ilmlar to'plami) asaridir [7]. Xorazmshoh madaniyat homiysi sifatida o'zi ham san'atga oshno bo'ldi. Manbalarda yozilishicha, hukmdor

musiqas asboblaridan ayniqsa, ud chalishni maromiga yetkazib ijro etgan[2].

Xulosa va takliflar. Xulosa qilib shuni aytishimiz kerakki, Xorazmshoh Takash odil, xalqparvar hukmdor, xalqaro maydonda mohir diplomat sifatida ham nom chiqardi. U ukasi bilan kechgan uzoq yillik urushlar davrida tashqi siyosat masalasiga alohida e'tibor berdi. Qo'shni davlatlar bilan do'stona munosabatlarni saqlashga urindi. Xorazmshoh va xorijiy hukmdorlar o'rtasida olib borilgan yozishmalarni o'zida jamlagan "Al-tavassaul-ila-tarassul" to'plami fikrimiz isbotidir. Xorazmshoh ukasi bilan bir qatorda tashqi siyosiy dushmanlari bilan ham tinimsiz kurashlar olib borishga majbur bo'ldi. Biroq, hukmdor o'zining mohir diplomatik va harbiy salohiyati tufayli ushbu siyosiy jarayonlarni o'z davlati manfaatlariga foydasiga hal qila oldi. Shu omillar tufayli aynan Xorazmshoh Takash ko'plab muarrixlar tomonidan Anushteginiy Xorazmshohlar imperiyasining ramziy asoschisi sifatida qayd etildi.

ADABIYOTLAR

1. Абулғозий Баходирхон. Шажараи турк. – Тошкент: Чўлпон, 1991 – 31 б.
2. Азамат З. Ўзбек Давлатчилиги тарихи (энг кадимги даврдан Россия босқинига кадар). – Тошкент: Шарқ, 2001 – 146 б.
3. Алоуддин Атомалик Жувайний. Тарихи Жахонкушо (Жахон фотиhi тарихи). – Тошкент: Мумтоз сўз, 2015 – 285-291 б.
4. Жабборов И. Буюк Хоразмшоҳлар давлати (қадим тарих саҳифалари). – Тошкент: Шарқ, 1999 – 100 б.
5. Ибн ал-Асир. Ал-Камил фи-т-та'рих («полный свод истории») избранные отрывки. – Ташкент – Цюрих, 2005 – 277 б.
6. Матниёзов М., Сотлиқов А. Жахон тарихи ва маданиятида Хоразм. – Ўрганч: Хоразм нашриёти, 1999 – 123 б.
7. Машарипов О. Хоразмнома (иккинчи китоб, Хоразм, юксалиш ва инқироз) – Ўрганч: «Хоразм» нашриёти, 2007 – 167-186 б.
8. Ўзбекистон Миллий Энциклопедияси «А» ҳарфи. – Т: Ўзбекистон Миллий Энциклопедияси давлат илмий нашриёти, 488-489 б.
9. Эшов Б. Ўзбекистон давлатчилиги ва бошқаруви тарихи. Ўзбекистон Миллий Университети Ўзбекистон тарихи кафедраси, – Тошкент. 2012 – 193 б.
10. 2012 – 193 б.
11. www.e-tarix.uz
12. www.xorazmiy.uz
13. www.ziyouz.uz

УДК:7.01:398.838(091)

Раҳимжон ҲАСАНОВ,

Тошкент “МЕИ” миллий тадқиқот университети Федерал давлат бюджети

олий таълим муассасаси филиали ўқитувчиси

E-mail: r.hasanov@mail.ru

Тарих фанлари доктори, профессор Ҳамидов Ҳ. тақризи асосида

HISTORY OF THE LYRICAL SONG

Abstract

The article discusses the history of Uzbek lyrical singing, the complex life path of the people's memory of Uzbekistan, creative activity, the memory of people's grief, joy, achievements, love, songs glorifying the motherland, teachers and poets. The article also discusses the role of art in the promotion of nationality, especially in promoting the idea of national ascent, the example of the Ulughkhans reflects the essence of the concepts of national and national ideology.

Key words: Art, lyrical singing, teacher-student, traditions and customs, the idea of national upsurge, propaganda of the national idea, action strategy, spirituality and education, education of youth.

ИСТОРИЯ ЛИРИЧЕСКОЙ ПЕСНИ

Аннотация

В статье рассматривается история узбекского лирического пения, сложный жизненный путь народной памяти Узбекистана, творческая деятельность, память о народном горе, радости, достижениях, любви, песнях, прославляющих родину, учителей и поэтов. Также в статье рассматривается роль искусства в пропаганде национальности, особенно в продвижении идеи национального восхождения, на примере улугханов отражается суть понятий национальной и национальной идеологии.

Ключевые слова: Искусство, лирическое пение, учитель-ученик, традиции и обычаи, идея национального подъема, пропаганда национальной идеи, стратегия действий, духовность и просвещение, воспитание молодежи.

ЛИРИК ҚЎШИҚЧИЛИК ТАРИХИ

Аннотация

Мақолада ўзбек лирик қўшиқчилиги тарихи, Ўзбекистон халқ хофизларининг мураккаб ҳаёт йўли, ижодий фаолияти ҳамда хофизларнинг халқ дардини, қувончини, ютуқларини, муҳаббатини, Ватанни мадҳ этган қўшиқлари, устоз ва шогирдлари ҳақида фикр юритилади. Шунингдек, мақолада миллийликни тарғиб қилишда санъатнинг роли, хусусан миллий юксалиш ғоясини тарғиб қилишда улуг санъаткорлар мисолида миллийлик ва миллий мафкура тушунчаларининг моҳияти акс эттирилган.

Калит сўзлар: санъат, лирик қўшиқчилик, устоз-шогирд, анъана ва урф одат, миллий юксалиш ғояси, миллий ғоя тарғиботи, ҳаракатлар стратегияси, маънавият ва маърифат, ёшлар тарбияси.

Кирриш. Миллий маданиятнинг асосини санъат, яъни қўшиқчилик, мусиқа ташкил қилади. Негаки, қўшиқчилик, мусиқа фақат аҳолининг маълум бир табақасига мансуб соҳа эмас, балки ундан барча баробар баҳраманд бўлади. Умрида қўшиқ, мусиқа эшитмайдиган одам учрамайди. Қўшиқчилик миллий анъаналар туфайли аждодлардан авлодларга ўтиб келди. Бахшилар қуйлаган қадимий дostonларнинг ҳам, мумтоз мусиқа асарларининг ҳам матни, нотаси йўқ эди. Бироқ устоздан шогирдга тўла тўқис мерос бўлиб қолгани учун ҳам унутилмади.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 26 майдаги “Маданият ва санъат соҳасининг жамяят ҳаётидаги ўрни ва таъсирини янада ошириш чоратадбирлари тўғрисида”ги Фармони муҳим аҳамиятга эга бўлди [1]. Ушбу қарорлар миллий қўшиқчилик санъатини ҳам ривожлантиришда муҳим аҳамият касб этади.

Мавзуга оид адабиётларнинг таҳлили. Ўзбек халқининг маданияти ва санъати жаҳон бўйлаб ўзининг қадимий тарихи, анъаналари, серқирра ва сержиллолиги билан ажралиб туради. Халқимиз миллий маданий меросига катта ҳисса қўшган, “Буюк хизматлари учун” ордени соҳиби, Ўзбекистон халқ хофизи Мулла Тўйчи Тошмуҳаммедов ўзининг беназир овози, ажойиб иктидори, ўткир ижрочилик маҳорати билан танилган санъаткор, мусиқий меросимиз билимдони, қўшиқчилик санъатининг улкан вакилларида бири ҳисобланади.

Тўйчи хофиз 1900 йилда Эрон, Туркия, Италия, Ҳиндистон ва Миср каби мамлакатларда ўзбек қўшиқчилик санъатининг ажойиб намуналарини катта маҳорат билан ижро этиб, чет элларда ўзбек маданияти ва санъатини илк бор тарғиб қилган етуқ санъаткор ҳисобланади. Тўйчи хофиз айтган “Баёт”, “Ушшоқ”, “Сегоҳ”, “Гиря”, “Илғор”, “Сувога”, “Чоргоҳ”, “Кўчабоғи”, “Шахнози Гулёр”, “Таронаи Дугоҳ” ва “Синахирож” каби мумтоз ашулалар ўзбек мусиқа ва қўшиқчилик санъати тарихида алоҳида ўрин тутди. Устоз санъаткорнинг ижро йўллари ўрганиб, санъатда ўз ўрнини топган муносиб шогирдлари - Шораҳим Шоумаров, Юнус Ражабий, Риски Ражабий, Карим Зокиров, Бобораҳим Мирзаев каби машҳур хонандалар унинг ижрочилик анъаналарини давом эттирдилар [2].

Тўхтасин Жалилов ўзбек миллий мусикасини жаҳонга тарғиб қилишда катта ҳисса қўшди. Хусусан, 1936 йилда Лондонда ўтказилган жаҳон ракс фестивалида Муҳиддин Қориёқубов, Тўхтасин Жалилов, Тамарахоним, Уста Олим Комиловлар қатнашиб, халқаро эътирофга сазовор бўлишди [3].

Тадқиқот методологияси. Миллий ўзлгимизни англаш, маданиятимизни ҳар томонлама ривожлантириш, халқимиз, аввало, ёш авлодимизни юксак инсоний туйғулар руҳида тарбиялаш, унинг эстетик диди ва тафаккурини шакллантиришда миллий қўшиқчилик санъатининг кенг имкониятларидан старлича фойда-

ланилмаяпти. Мазкур йўналишда чуқур илмий-назарий тадқиқотлар, ўқув-услубий адабиётлар яратиш, мақом санъатини радио-телевидение, оммавий ахборот воситалари, Интернет тармоғи орқали мамлакатимизда ва чет элларда тарғиб этиш, мақом устозлари, соҳа олимлари ва мутахассислари, иқтидорли ва истиқболли ёш ижрочилар фаолиятини моддий ва маънавий жиҳатдан қўллаб-қувватлаш ишлари эътибордан четда қолиб келмоқда.

Ўзбек санъатининг ёрқин юлдузлари Муҳиддин Қориёқубов, Мулла Тўйчи Тошмухаммедов, Тамара-хоним, Гавраҳоним, Уста Олим Комилов, Ғанижон Тошматов, Муқаррама Турғунбоева ва бошқалар ўзбек санъатини ривожлантиришда ўз хиссасини қўшди. 1939 йили Катта Фарғона канали қурилиши вақтида ҳам кўп таниқли санъаткорлар қатори Ғанижон Тошматов раҳбарлигидаги халқ чолғу ансамбли ҳам хашарчиларга маданий хизмат кўрсатди. Ғанижон Тошматовнинг серкирра ижодининг каттагина даври Ўзбекистон радиоси бадийий жамоалари билан боғлиқ. Унинг шу даврларда яратилган кўшиқларини Ўзбекистон халқ ҳофизлари Жўраҳон Султонов, Маъмуржон Узоқов, Ортиқхўжа Имомхўжаев, Акбар Ҳайдаров, Бобоҳон, Акмалхон Сўфихоновлар, Карим Мўминов, Берта Давидова каби санъаткорлар ижро этиб халқимизнинг олқишларига сазовор бўлишган.

1949-1953 йилларда, оркестрга раҳбар бўлиб ишлаган кезларда, «Ушшоқ», «Сегоҳ», «Насри Сегоҳ», «Дугоҳ», «Сурнай Бузруги», «Чапандози Баёт», «Чапандози баёт», «Насруллоҳи», «Фарғона бузруги» каби ўнлаб мақом йўллари, «Муножот», «Тановор», «Фарғона тонг отгучча», «Яланг даврон», «Нисор», «Муножот» каби анъанавий халқ кўшиқлари қуйларини, ўзи басталаган «Кезарман», «Гулжамол» ва бошқа мураккаб асарларни маҳорат билан ижро қилган.

Ғанижон Тошматовнинг ўзи яратган «Истадим», «Эй, бегим», «Қаро зулфинг», «Ҳай-ҳай санам», «Ўлдуройин дермисан», «Менинг меҳрибоним», «Бўл», «Дедимки» ашулалари машҳур ҳофиз ва кўшиқчиларимиз Толибжон Бадинов, Орифхон Ҳатамов, Фароғат Раҳматова, Эътибор Жалилова, Юнусқори Юсуповлар томонидан қуйланиб, эл-юрт назарига тушган. 1979 йилда Ғанижон Тошматов ташкил қилган «Дуторчи қизлар» дастаси республикамизда таниқли ансамбллардан бирига айланди [4].

Таҳлил ва натижалар. Кўшиқ, мусиқа миллий маданиятимизнинг негизларидан бири ҳисобланади. Негаки, кўшиқчилик, мусиқа фақат аҳолининг маълум бир табақасига мансуб соҳа эмас, балки ундан барча баробар баҳраманд бўлади. Умрида кўшиқ эшитмайдиган, мусиқа эшитмайдиган одам учрамайди. Кўшиқ, мусиқа ҳар бир хонадонга кириб боради. Фаҳриддин Умаровнинг зебо кўшиқларини тингламаган авлод вакили бўлмаса керак. Юнус Ражабий мақомни жамлаган фидокор зот бўлса, Ботир Зокиров ўзбек эстрадасининг асосчиси, Фаҳриддин Умаров эса ўзбек лирик кўшиқчилигининг йўлбошчиси ҳисобланади.

Фаҳриддин Умаров ўзбек кўшиқчилигига олиб кирган янги лирик жанр ажойиб йўналиш эдики, бунда турли қаттиқ бақир-чақирлар ўрнини майинлик, нозиклик, нафислик эгаллади. Бу услубда ижро этилган кўшиқлар ёш-қарига бирдек манзур бўлди. У 1954 йилларда санъатда туб бурилиш ясагач, кўпчилик ёшлар асосан шу йўналишда қуйлай бошлади. Бунга К.Раҳимов, Х.Лутфуллаев, Ш.Жўраев, Ж.Муродов, Ж.Набиев, Ғ.Ёқубов, Н.Ҳамрақулов, Б.Ҳамдамов, О.Отажонов, О.Худойшукуров, Х.Ҳамидовларни мисол келтириш мумкин.

Фаҳриддин Умаров ўз шоғирдларига “Хонанда шеърнинг маъносини билмасдан туриб, қуйга солишга ва қуйлашга ҳаққи йўқ. Санъаткор қуйлаётган кўшигининг

маъносини билмаса, унинг ичида ёнмаса, қандай қилиб тингловчининг юрагини ёқа олади?” дерди. Ҳофизнинг садоқатли шоғирди, Ўзбекистонда хизмат кўрсатган маданият ходими, тарих фанлари доктори, профессор Ҳожиакбар Ҳамидов “Фаҳриддин ака буюқ тарихий шахсларнинг ҳаётини ҳам чуқур ўрганган эди. Нафақат адабиёт, балки тарихни ҳам чуқур биларди. Соҳибқирон Амир Темур, Заҳриддин Бобур ҳақидаги айрим маълумотларни мен ўзим тарихчи бўла туриб, устозимдан билиб олганман”, дейди [5]. Ҳофизни ҳамкасблари ва шоғирдлари тирик энциклопедия, файласуф ва донишманд санъаткор, деб аташарди.

Фаҳриддин Умаровнинг номи ўзбек миллий мусиқа санъати тарихида муносиб ўрин топган буюқ санъаткор. У яратган лирик кўшиқлар, тенги йўқ ижро маҳорати ва бетакорлиги, басталанган кўшиқлар жозибалиги, у яратган “лирика ижрочилик мактаби” ютуқлари ҳозирги кунда замонавий мусиқа таълимоти ривожигади босқичларини белгилашда алоҳида аҳамият касб этиши шубҳасиздир. У ўзининг оҳангдор, дилтортар куй-кўшиқлари билан суюкли Ватанимизни, меҳрибон ота-оналарни, севиқли ёрни, дўстлигимизни, умуман “ҳазрати Инсон”ни мадҳ этиб, қуйлаган кўшиқлари муҳлислар қалбидан чуқур жой олган. Фаҳриддин Умаров ишк-муҳаббат ва садоқат, вафою ҳаё, орзу ва умид, меҳр ва жасорат, ёшлик ва гўзалликни тараннум этувчи юзлаб кўшиқларни яратиб, уларни ажойиб тарзда ижро этиб, ўзига хос миллий лирика мактабини яратган буюқ санъаткордир.

Фаҳриддин Умаров нафақат лирик кўшиқчилик борасида, балки кундалик ҳаётда ҳам, халқ билан мулоқатда, сахнада ўзини тутишда, юриш-туришда, соз чалишда ҳам янгилик яратди ва шоғирдларига ҳар тарафлама ўрناق бўлганлар. Устоз санъаткор 60 йил давомида 700 дан ортиқ кўшиқларга куй басталаган бўлса, уларнинг барчаси санъатнинг қонун-қоидаларига мукамал жавоб берадиган, инсонга завқ-шавқ, ором берадиган кўшиқлардир. Буларнинг аксарияти ҳофизнинг ўзи ёзган шеърлар эди [6].

Фаҳриддин Умаров адабиёт, тарих, фалсафа ва шу билан бирга ислом динидан боҳабар, Аллоҳнинг назари тушган донишманд инсон эди. Фаҳриддин Умаров маҳрум этилган “Ўзбекистонда хизмат кўрсатган артист” унвони чорак аср ўтгач, 1990 йил Ўзбекистон Республикаси биринчи Президенти И.А.Каримовнинг махсус фармони билан қайтадан тикланди. Ҳофизнинг ўзбек хонандачилиги олдида қилган хизматлари юксак баҳоланиб, у 2002 йилда “Ўзбекистон халқ ҳофизи” унвони билан тақдирланди.

Фаҳриддин Умаров халқнинг дардини, қувончини, ютуқларини, муҳаббатини, Ватанни мадҳ этган ҳофиз эдилар. Масалан мана бу кўшиқларни олайлик: “Азиз Ватаним”, “Эй, муҳаббат”, “Ўзбегим”, “Ҳилол эмасму?”, “Умр ўтмоқдаур”, “Онам дерман”... Фаҳриддин Умаров нафақат лирик кўшиқчилик борасида, балки кундалик ҳаётда ҳам, халқ билан мулоқатда, сахнада ўзини тутишда, юриш-туришда, соз чалишда ҳам янгилик яратди ва шоғирдлари ҳар тарафлама ўрناق бўлганлар.

Устоз-шоғирд Фаҳриддин Умаров ва Ҳожиакбар Ҳамидов санъат соҳасида махсус маълумот олишган эмас, шунингдек, асосан ўзлари яратган кўшиқларни қуйладилар. Муаллифлик қўшиғи кимгадир ёқиши ёки ёқмаслигидан қатъий назар, тингловчиларга манзур бўлиб, ҳаётда йўналиш сифатида мавжуд экан илм (санъатшунослик) ҳам эътироф этиши, уни шарҳлаши муқаррардир. Негаки бугун ўзбек санъатини Фаҳриддин Умаровсиз ё Ҳожиакбар Ҳамидовсиз тасаввур қилиш мумкин эмас.

Ўзбекистон халқ ҳофизи Фаҳриддин Умаровнинг шоғирди Ҳожиакбар Ҳамидов устозига содиқ бўлган,

устозининг муборак дуосини олган шогирдлардандирлар. Зеро, устоз-маънавий ота ҳисобланади. Ҳожиакбар Ҳамидов 1991 йилда "Ўзбекистонда хизмат кўрсатган маданият ходими" унвони билан тақдирланган. "Ўзбек анъанавий кўшиқчилиги маданияти тарихи" мавзусида докторлик диссертациясини ёқлаган. Тошкент Давлат иқтисодиёт университети профессори, тарих фанлари доктори, "Тўрон" фанлар академияси академиги.

XX аср 60-йиллари охирида Ўзбекистон кўшиқчилик санъатига ўзига хос тақдорланмас жарангдор овоз билан кириб келган ёш Ҳожиакбар ака Ўзбекистон халқ хофизини Фахриддин Умаровнинг сеvimли шогирди сифатида халқимиз ўртасида лирик хонанда сифатида танилди ва тез орада юртимизда жуда машҳур бўлиб кетди. Ҳ.Ҳамидов 1969 йилдан бошлаб Ўзбекистон телевидениеси ва радиосининг турли дастурларида ўз кўшиқлари билан қатнашиб келмоқда. У 1972 йилдан ҳозиргача Ўзбекистон давлат филармонияси (Ўзбекконцерт) концертларида яққол хонанда сифатида фаолият кўрсатмоқда. Ҳ.Ҳамидовнинг санъаткорлик маҳорати ва ўзига хос кўшиқчилик ижроси алоҳида тадқиқот мавзуси ҳисобланади.

Ҳ.Ҳамидов институтда ишлаб юрган ва аспирантурада таҳсил олган йилларида Ўзбекистонда мусиқа маданияти тарихи бўйича илмий тадқиқот ишларини олиб борди. Айнан у ўзи жуда яхши билган икки соҳа: ўзбек халқ кўшиқчилиги санъати ҳамда Ўзбекистон тарихи фанини уйғунлаштирган ҳолатда маданият тарихига оид ўзига хос ва бетакрор тадқиқотлар яратди.

Ҳожиакбар Ҳамидов 1985 йил 26 декабрда Тошкент давлат университетида академик Эркин Юсупов илмий раҳбарлигида "Ўзбекистонда бадий ҳаваскорлик санъатининг ривожини (1971 - 1980 й.)" мавзусида номзодлик, 1997 йил 14 июлда Ўзбекистон ФА Тарих институтида профессорлар Назар Ҳақимов ва Тўхтасин Ғофирбеков илмий маслаҳатчилигида "Ўзбек анъанавий кўшиқчилик маданияти тарихи (Энг қадимги даврлардан ҳозиргача)" мавзусида докторлик диссертацияларини муваффақиятли ҳимоя қилди.

Ҳ.Ҳамидов Ўзбекистон тарихи ва маданиятига оид 100 дан ортиқ илмий ва оммабоп мақолалар, 3 та монография, 20 дан ортиқ тарихий рисоалар, турли дарсликлар ва ўқув қўлланмалари муаллифи саналади. Унинг "Ўзбек анъанавий кўшиқчилик маданияти тарихи" (1996), "Мени ёд эт" (Фахриддин Умаров фаолиятига бағишлаб яратилган асар; 2000), "XVI - XIX асрлар юртимиз маданияти тарихидан лавҳалар" (2009) монографиялари, "Ўзбекистон тарихи (Энг қадимги даврлардан бугунги кунгача)" [Ҳ.Бобобеков, Қ.Ражабов, С.Холбоев, И.Шоймардонов билан ҳаммуаллифликда, 3-

нашр; 2018] қисқача маълумотномаси, "O'zbekiston tarixi" (Қўлдош Эргашев билан ҳамкорликда; 2015) номли олий ўқув юртлиари, лицей ва коллеж талабалари учун салмоқдор ўқув қўлланмаси ва бошқа китоблари чоп этилиб, алақачон ўқувчилар ва олимнинг мухлислари ўртасида қўлма-қўл бўлиб кетган [7].

Тарих фанлари доктори, профессор Ҳожиакбар Ҳамидов йирик тарихчи олим ва тажрибали мураббий сифатида шонли ҳаёт йўлини босиб ўтмоқда. Унинг қаламига мансуб асарларида юртимизнинг маданият ва санъат тарихига алоҳида урғу берилса ҳам, бироқ Турон ва Туркистон тарихининг кўп жиҳатлари, хусусан, мустикал Ўзбекистон Республикаси тарихи масалалари кенг ёритилган.

«Донишманд хофиз» деб номланган китоб хофиз ва Ҳамиджон Тоҳиржонов ҳаммуаллифлигида ёзилган бўлиб, бу асар Фахриддин Умаров ҳақида аввалроқ ёзилган «Мени ёд эт» китобининг давомидир. Асарни ўқиб, унда биринчи китобда учрамайдиган кўплаб кизикарли воқеалар берилганлиги, Фахриддин Умаров ҳақида матбуотда эълон қилинган мақолалар, хофизнинг ўзи ёзган шеърлари, унинг шогирдлари, яқинлари ва мухлисларининг устоз ҳақидаги кизикарли хотиралари ўрин олганлигига гувоҳ бўлиш мумкин [8].

Зеро, Фахриддин Умаровни нафақат ўзбеклар балки у киши тожик, қирғиз, қозоқ, уйғур, озарбайжонларнинг ҳам сеvimли кўшиқчиси десак, муболага бўлмайди. Ҳожиакбар Ҳамидовнинг «Донишманд хофиз» китоби, марҳум хофизимизнинг ўтмишда бошидан нималар ўтгани ҳақида ёзилган бўлиб муаллиф китобнинг Фахриддин Умаров ижодиётини ўрганишда ишонарли манба эканлиги, энг муҳими у хофиз ҳаёти ва ижоди ҳақида фақат ҳақиқатни ёзилганлигини алоҳида қайд этиб ўтади.

Хулоса ва таклифлар. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Миромонович Мирзиёев 2017 йил 14 август куни "Маданият ва санъат ташкилотлари, ижодий уюшмалар ва оммавий ахборот воситалари фаолиятини янада ривожлантириш, соҳа ходимлари меҳнатини рағбатлантириш бўйича қўшимча шароитлар яратишга доир чора-тадбирлар тўғрисида"ги [9] ҳамда 2017 йил 17 ноябрда "Ўзбек миллий мақом санъатини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида"ги қарорларни имзолади [10]. Айниқса, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 26 майдаги "Маданият ва санъат соҳасининг жамият ҳаётидаги ўрни ва таъсирини янада ошириш чора-тадбирлари тўғрисида"ги ПФ-6000-сон Фармони муҳим аҳамиятга эга бўлди [1]. Ушбу қарорлар миллий кўшиқчилик санъатини ҳам ривожлантиришда муҳим аҳамият касб этади.

АДАБИЁТЛАР

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 26 майдаги "Маданият ва санъат соҳасининг жамият ҳаётидаги ўрни ва таъсирини янада ошириш чора-тадбирлари тўғрисида"ги ПФ-6000-сон Фармони. "Халқ сўзи", 2020 йил 27 май.
2. <https://esclips.com>
3. Бобожонов Р. Ўзбекистон Халқ артисти Тўхтасин Жалилов - 125 ёшда. // «Халқ сўзи», 2021 йил 28 май.
4. Ашуров М. Серкира санъаткор Ғанижон Тошматов ҳаёти ва ижодини ўрганиш. <https://znanio.ru>.
5. Ҳамидов Х. Фахриддин Умаровнинг ҳаёт фалсафаси. "Дарақчи" газетаси, 2007 йил 20 сентябрь, № 38(445). -Б. 27.
6. Лутфуллаев Х. Устоз. /Мени ёд эт. Т.: Ғ.Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 2000. -Б. 81.
7. <https://uzbektvhd.esclips.com>
8. <https://interkomitet.uz>
9. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 14 август "Маданият ва санъат ташкилотлари, ижодий уюшмалар ва оммавий ахборот воситалари фаолиятини янада ривожлантириш, соҳа ходимлари меҳнатини рағбатлантириш бўйича қўшимча шароитлар яратишга доир чора-тадбирлар тўғрисида"ги қарори. "Халқ сўзи", 2017 йил 15 август.
10. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 17 ноябрдаги "Ўзбек миллий мақом санъатини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида"ги қарори. "Халқ сўзи", 2017 йил 18 ноябрь.

Азамат ШАЙМКУЛОВ,
Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат бошқаруви академияси
Гулистон ҳудудий филиали директори
E-mail: azamat_shoimqulov@mail.ru

ЎзМУ профессори, т.ф.д А.Ерметов тақризи асосида

FROM THE HISTORY OF THE INFORMATION POLICY OF THE SOVIET GOVERNMENT

Abstract

This article analyzes the complex and contradictory information policy of the Soviet government during the formation of the former USSR. The evolution of the information policy of the Soviet government is analyzed by the example of the mass media, which are the most important object of the state information policy. During this period, the formation of a totalitarian regime of state censorship, the establishment of an ideological monopoly in the information space, the formation of the “party and Soviet press”, which actively participated in the establishment of authoritarian principles of governance.

Keywords: information policy, mass media, press, Decree “On the Press”, censorship, State Publishing House, Main Directorate of Literature and Publishing Houses, workers and rural correspondents.

ИЗ ИСТОРИИ ИНФОРМАЦИОННОЙ ПОЛИТИКИ СОВЕТСКОЙ ВЛАСТИ

Аннотация

В данной статье анализируется сложная и противоречивая информационная политика советского правительства в период становления бывшего СССР. Эволюция информационной политики советского правительства анализируется на примере средств массовой информации, являющихся важнейшим объектом государственной информационной политики. В этот период происходит формирование тоталитарного режима государственной цензуры, установление идеологической монополии в информационном пространстве, формирование «партийной и советской печати», активно участвовавшей в утверждении авторитарных принципов управления.

Ключевые слова: информационная политика, средства массовой информации, печать, Декрет «О печати», цензура, Госиздат, Главное управление литературы и издательства, рабочие и сельские корреспонденты.

СОВЕТ ҲОКИМИЯТИ АХБОРОТ СИЁСАТИ ТАРИХИДАН

Аннотация

Ушбу мақолада собиқ СССРнинг шаклланиш даврида совет ҳукуматининг ахборот соҳасида юритган мураккаб ва зиддиятли сиёсати таҳлил қилинган. Давлат ахборот сиёсатининг энг муҳим объекти бўлган оммавий ахборот воситалари мисолида совет ҳокимияти ахборот сиёсатининг эволюцияси таҳлил қилинган. Ушбу даврда тоталитар давлат цензура режимининг шаклланиши, ахборот маконида мафқуравий монополиянинг ўрнатилиши, бошқарувнинг авторитар тамойилларини ўрнатишда фаол иштирок этган “партия ва совет матбуоти”нинг шаклланиш жараёни очиб берилган.

Калит сўзлар: ахборот сиёсати, оммавий ахборот воситалари, матбуот, “Матбуот тўғрисидаги” декрет, цензура, Давлат нашриёти, Адабиёт ва нашриёт ишлари бўйича Бош бошқарма, ишчи ва қишлоқ корреспондентлари.

Кириш. Жаҳон миқёсида содир бўлаётган глобал ўзгаришлар даврида ахборот-коммуникацион технологиялар замонавий дунё тараққиёти динамикасини белгилаб бераётган асосий омилга айланиб бормоқда. Мазкур ҳолат фуқароларнинг сўз эркинлиги ва ахборотдан фойдаланишга бўлган конституциявий ҳуқуқларини таъминлашга қаратилган давлат ахборот сиёсати тарихини чуқур ўрганишни тақозо этади.

Ахборот сиёсатида сиёсий таъсир кўрсатиш ва сиёсий мақсадларга эришиш воситаси сифатида қараш мумкин: ахборот сиёсати субъектлари ахборот ёрдамида инсонларнинг онги, руҳияти, ҳуқуқи ва фаолиятига ўз манфаатларини кўзлаган ҳолда ҳам таъсир кўрсатишлари мумкин.

Ахборот сиёсати ҳокимият ва жамият ўртасидаги мураккаб икки томонлама алоқа жараёни сифатида, оммавий онгни шакллантиришнинг, фуқароларни ҳокимиятнинг фаолиятидан хабардор қилиш, ички ва ташқи сиёсат масалаларида расмий позициясини тарқатишнинг энг муҳим канали сифатида мафқуравий хусусиятга эга бўлмаслиги мумкин эмас. Бугунги кун воқеалари, шунингдек, давлатчиликнинг илгари мавжуд бўлган барча шаклларининг тарихий тажрибаси бир ҳақиқатни сўзсиз тасдиқлайди – давлат ахборот сиёсати

сиёсий таъсирнинг самарали воситаси, давлатнинг сиёсий мақсадларига эришиш воситаси бўлиб келган ва шундай бўлиб қолади.

- **Мавзуга оид адабиётларнинг таҳлили.** Маҳаллий ва хорижий илмий адабиётларда давлатнинг ахборот сиёсатида турлича таъриф берилди, бироқ мазмунига қўра, ушбу сиёсатнинг моҳиятини аниқлашда кескин тафовут кузатилмайди. Фарб мамлакатларида давлатнинг жамоатчилик онгини бошқариш функцияси коммуникацион сиёсат тушунчаси билан белгиланади, сўнгги вақтларда эса медиасиёсат атамаси тобора кенгрок қўлланилмоқда.

Россиялик мутахассис В.Д. Попов давлат ахборот сиёсатини “ахборот ҳокимияти” категорияси орқали “сиёсат субъектларининг давлат ва фуқаролик жамияти манфаатлари йўлида инсонларнинг онги, руҳияти, уларнинг хатти-ҳаракати ва фаолиятига ахборот ёрдамида таъсир кўрсатиш қобилияти ва имкониятлари” сифатида таърифлайди [1].

Кенгрок маънода эса, “давлат ва фуқаролик жамияти манфаатларини қондирадиган ҳамда давлат ва фуқаролик жамияти ва уларнинг вакиллари ўртасида ижодий, конструктив мулоқотни таъминлашга қаратилган

ахборотни ишлаб чиқиш ва тарқатиш билан боғлиқ инсонларнинг ҳаётий фаолиятининг алоҳида соҳаси” [2].

Тез кунларда қабул қилиниши кутилаётган Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистон Республикаси ягона ахборот сиёсати концепциясини тасдиқлаш тўғрисида”ги қарори лойиҳасида эса ахборот сиёсатга “фуқароларнинг сўз эркинлиги ва конституциявий ҳуқуқини таъминлашга қаратилган тизимли чора-тадбирлар, давлат маблағлари ва меъёрлари мажмуи, ахборотдан фойдаланиш, давлат ва фуқаролик жамияти манфаатларини қондирадиган ахборотни кўпайтириш ва тарқатиш, улар ўртасида конструктив мулоқотни таъминлаш, жамиятнинг ахборот соҳасини ривожлантириш, шунингдек, давлат органлари, жамоат бирлашмалари, хусусий тузилмалар ва ахборот профили ташкилотларининг ахборот оқимлари ва ахборот фаолиятини тартибга солиш”, деб таъриф берилган.

- **Тадқиқот методологияси.** Тадқиқотда совет ҳокимияти ахборот сиёсатини ёритишда тарихийлик ва хронологик тамойил, қиёсий ва мантқиқий таҳлил усулларига таянилади

- **Таҳлил ва натижалар.** Давлат ахборот сиёсатининг оммавий жамоатчилик онгини шакллантириш функциясини бажариши ҳақидаги мулоҳазалардан келиб чиқиб, иккита савол қўйиш мумкин. Давлат ахборот сиёсати муайян шароитларда ҳокимият тепасидаги имтиёзли синфнинг ўзига хос химоя воситаси, ҳокимиятнинг мавжуд ҳолатини сақлаб қолишга уриниши сифатида оммавий жамоатчилик фикри манфаатларига зид келмайдими ва жамиятдаги ижтимоий-сиёсий ўзгаришлар жараёнларини секинлаштирайдими? Давлат ахборот сиёсати мавжуд ҳокимиятнинг манфаатлари йўлида ташвиқот ўтказиш функциясини бажармайдими?

Юқоридаги саволларга собиқ совет ҳокимияти ахборот сиёсатининг эволюциясини бевосита оммавий ахборот воситалари мисолида ретроспектив таҳлил қилиш орқали жавоб топишга ҳаракат қиламиз. Чунки айнан оммавий ахборот воситалари демократияни амалга оширишнинг энг муҳим воситаларидан биридир. Халқнинг кундалик ҳаётнинг долзарб масалалари бўйича оммавий ахборот воситаларида ифодаланган мушоҳадалари давлат сиёсатининг шаклланишига сезиларли таъсир кўрсатади, ҳукуматнинг ўзини танлашда, бошқарув ва назорат қилиш жараёнида муҳим ўрин тутаяди.

Буни яхши тушунган совет ҳокимияти ўзининг ахборот сиёсатини шакллантиришни “аксилнқилобий” матбуотга қарши таъқиқдан бошлаган. Россия Совет Федератив Социалистик Республикаси (РСФСР) Халқ Комиссарлари Кенгаши (ХКК) нинг 1917 йил 27 октябрь (7 ноябрь) даги “Матбуот тўғрисидаги” декрети очик сиёсий репрессия тусига эга эди [3]. Ушбу ҳужжат асосида 1917 йил ноябрдан 1918 йил июнига қадар ёпилган ёки фаолиятини тўхтатган муҳолифат газеталарининг сони 470 тага етган [4].

Мазкур ҳужжатда “Янги тартиб мустаҳкамланиши билан матбуотга ҳар қандай маъмурий таъсир тўхтатилади, шу соҳага оид энг кенг ва прогрессив қонунга кўра, унинг учун тўлиқ эркинлик ўрнатилади” [5], дейилганига қарамасдан, ваъда қилинган меъёрий ҳужжат 1990 йилга қадар қабул қилинмади. Унгача совет ҳокимиятининг ахборот соҳасидаги сиёсати турли ҳуқуқий меъёрлар, партия ва ҳукумат қарорлари, маҳкама буйруқлари ва кўрсатмалари билан тартибга солиб келинди.

Ҳокимият кўлга олиниши билан, Ҳарбий Инқилобий кўмита (ВРК) томонидан матбуот бўйича комиссар тайинланди. Кўмитаниннг 1917 йил 27 октябрда матбуотчиларга мурожаатида: “Бирор бир мурожаатнома, бирорта матбуот органи ишчи, солдат ва деҳқон депутатлари Советининг ваколатли комиссари руҳсатисиз

чиқмаслиги лозим”, деб таъқиқланган эди [6]. Шу билан биргаликда янги ҳукуматнинг таъсирида бўлмаган матбуот нашрларини даромаддан маҳрум қилиш чоралари ҳам кўрилган. ХКК нинг 1917 йилнинг 8 ноябридаги “Босма эълонларга монополия ҳақида” ги декретига кўра, эълонларни чоп этиш ҳуқуқи фақатгина ҳукумат нашрларига берилди [7].

1918 йилнинг 28 январидан (10 февраль) яна бир декрет билан махсус орган – Матбуот инқилобий трибунали ташкил этилиб, унга матбуотдан фойдаланган ҳолда амалга ошириладиган жиноят ва ҳатти-ҳаракатлар учун жазо тайинлаш вазифаси юклатилган [8].

Сўз эркинлиги муаммосини ҳал қилиши лозим бўлган асосий ҳужжат – 1918 йилда қабул қилинган РСФСР Конституциясида матбуот эркинлигини чегаралаш меҳнаткашларнинг, аҳоли кўпчилигининг манфаати билан оқланган эди [9]. 1918 йилги Туркистон Совет Республикаси Конституцияси амалда РСФСР Конституциясининг андозаси бўлиб, унда матбуот эркинлиги масаласи худди шу тарзда чегаралаб кўйилди [10]. Шу тариқа совет ҳокимияти ўз фаолиятининг бошиданок матбуот эркинлигининг уч асоси – ижтимоий-сиёсий, иқтисодий ва маънавий эркинлигини чеклаш сиёсатини юрита бошлади.

1917 йил 29 декабрдан (1918 йил 11 январь) совет ҳокимияти томонидан “Давлат нашриёти ҳақида”ги декрет нинг қабул қилиниши марказлаштирилган нашриёт тизимини яратиш йўлида ташланган илк қадам бўлди. Унга кўра, Халқ Комиссарликлари ва муассасалар қошидаги нашриётлар давлат ҳокимияти органларига айланттирилди [11].

Мамлакатда бир партияли тизим қарор топгач, РКП(б) матбуотнинг барча муаммоларини ҳал қилишни ўз зиммасига олди. 1919 йилда РКП(б) нинг VIII съезди қароридан [12] тилга олинган “партия ва совет матбуоти” деган номнинг ўзи советларнинг бу борадаги режаларини намойиш этарди. Шу вақтдан бошлаб партия матбуотнинг вазифалари, хусусияти, бутун фаолиятини белгилаб беришни бошлади, ўзгача фикр билан кураш жараёнида партиянинг оммавий ахборот воситаларига таъсири кучайиб борди.

1919 йилнинг 21 майида Бутунроссия Марказий Ижроия Кўмитаси томонидан “Давлат нашриёти тўғрисида” Низом тасдиқланиб, нафақат бутун нашриёт ишини назорат қиладиган, балки мамлакатда цензуранинг асосий қуролига айланган ҳукумат органи – Госиздат (Давлат нашриёти) ташкил этилди [13].

Туркистонда ҳам давлатнинг матбуотга оид сиёсати айни шу йўсинда шаклланиб борди. Туркистон АССР Давлат нашриёти 1920 йилда ташкил этилган. 1924 йилнинг 24 ноябрида Ўзбекистон ССР Маориф Халқ Комиссарлиги Коллегиясининг қарори, Ўзбекистон Коммунистик партияси Марказий кўмитаси фармони билан ЎзССР Давлат нашриёти (1964 йилдан “Ўзбекистон нашриёти”) ҳақида Низом тасдиқланган. 1925 йилда ЎзССР Инқилобий Кўмитаси Пленумининг 16-сонли қарорига кўра Ўзбекистон Давлат нашриёти ҳақида Низом тасдиқланган [14].

Иқтисодий харобалик, ҳар томонлама ва чуқур инқироз большевикларни янги иқтисодий сиёсатга (ЯИС) ўтишга мажбур қилди, бу эса мамлакатнинг сиёсий, ижтимоий ва маданий ҳаётида жонланишга олиб келди: хусусий нашриётлар, газета ва журналлар пайдо бўлди, “мустақил матбуот” тушунчаси муомалага кириб келди, ўзгача фикрлаш фаоллашди. 20-йилларнинг бошларида чоп этилган бир қатор журналларда матбуотга оид қонун, журналистларнинг ҳуқуқ ва мажбуриятларини меъёрга солиш ҳақидаги фикрлар илгари сурила бошланди, аммо уларни амалга ошириш имкони мавжуд эмас эди.

Бироқ ҳарбий коммунизм ғояларига кўникиб қолган большевиклар вужудга келган вазият уларнинг эришганларини йўққа чиқаришини тушуниб етган большевиклар сиёсий йўналишни ва жамиятдаги цензура режимини кучайтириш йўлига ўтди. 1922 йилнинг 6 июнида ХКК томонидан матбуот эркинлигини чеклашда катта роль ўйнаган “Адабиёт ва нашриёт ишлари бўйича Бош бошқарма (Главлит) ҳақида Низом” қабул қилиниб, босма асарларнинг барча турдаги цензурасини бирлаштириш мақсадида Маориф Халқ Комиссарлиги қошида адабиёт ва нашриёт ишлари бўйича Бош бошқарма ва губерния халқ таълими бўлимлари қошида унинг маҳаллий органлари таъсис этилади [15]. 1922 йил 2 декабрда қабул қилинган “Главлит ва унинг маҳаллий органларининг ҳуқуқ ва вазифалари” йўриқномасига кўра, у жамиятнинг ижтимоий-сиёсий ҳаётида тартиб ўрнатиш бўйича жуда катта ваколатларни ўз зиммасига олган [16].

Главлит 1922 йилдан то 1991 йилга қадар турли номлар остида босма асарлар цензураси ва оммавий ахборот воситаларида давлат сирларини сақлашни амалга ошириб келди. Шу билан биргаликда Главлит цензура аппарати ҳақидаги ҳар қандай ахборотнинг тарқалишига ҳам қарши кураш олиб борган, бу эса совет ҳокимиятининг ахборот тарқатилиши устидан ўрнатган қатъий назоратини ошқор танқид қилиш имкониятини йўққа чиқарди.

1925 йилда қабул қилинган “Халқ маориф комиссарлиги ҳақидаги Низом”, гарчи унда “цензура” сўзи тилга олинмаган бўлса-да, Главлитнинг цензура ташкилоти сифатидаги имкониятларини янада кенгайтди [17].

ВКП (б) Марказий Кўмитасининг 1926 йилда қабул қилинган “Матбуот масалаларини бошқарадиган совет органлари ҳақида”ги, 1927 йилги “Матбуотга

партиявий раҳбарликни яхшилаш ҳақида”ги қарорлари билан ахборот устидан партиявий цензуранинг ўрнатиш учун амалий қадам қўйди. Партия кўмиталарининг Матбуот бўлимлари тарқатилаётган ҳар бир ахборотнинг мафкуравий мазмунини кузатиб бориши лозим эди.

1930 йилда ВКП (б) Сиёсий бюросининг “Главлит ҳақида”ги навбатдаги қарорининг қабул қилиниши совет ҳокимияти ахборот сиёсатида цензуранинг кучайишига навбатдаги қадам бўлди. Унга кўра, ташкилотнинг функциялари янада қисқартирилди ва босма материалларнинг сиёсий-мафкуравий ҳамда ҳарбий-сиёсий нуқтаи назардан олдиндан кўриб чиқиш учун Главлит ва сиёсий муҳаррирларнинг “вакиллар институти” ташкил этилди.

1931 йилнинг 6 июлида ХКК томонидан “РСФСР Адабиёт ва нашриётлар ишлари бўйича Бош бошқармаси ва унинг маҳаллий органлари ҳақида Низом” [18] давлат амалиётида биринчи бўлиб бир вақтнинг ўзида ва ошқор партия назорати остидаги дастлабки ва кейинги цензуранинг жорий қилди.

Матбуот устидан назоратнинг тўлиқ партия қўлига ўтиши ВКП (б) МҚ Ташкилий бюросининг 1937-йил 21-октябрдаги “Марказий, республика, вилоят ва вилоят газеталарини цензура қилиш тўғрисида” ги фармони билан амалга оширилди. Унга кўра, цензорлар тегишли партия кўмиталари томонидан тасдиқланган ишчилар номенклатурасига киритилди. Шу тарихда давлат цензура аппарати ўрнини партия эгаллай бошлади, ахборот хизмати совет жамиятининг соф синфий табақаланиш тамойиллари асосида яратилди.

30-йиллар совет матбуоти энг оммавий даври бўлди: унинг фаолиятида ишчи ва деҳқонлар иштирок этди, энг кўп газета ва журналлар нашр этилди. Буни Ўзбекистонда 20-40 йилларда чоп этилган нашрлар сонининг киёсий таҳлилидан ҳам кўриш мумкин [19]:

Йиллар	Нашрлар сони	Бир марталик тираж (минг экз.)
1924	26	Маълумот йўқ
1925	26	111
1940	200	893

- **Хулоса ва таклифлар.** Матбуотнинг оммавий маданиятнинг муҳим элементига айланиши турли ижтимоий кучларга ундан оммани манипуляция қилиш, уларнинг онгига босим ўтказишнинг кучли механизми сифатида фойдаланиш имконини берди. Жумладан, СССРда ҳокимиятга манзур бўлган ахборотнинг уйдирлиши, унинг оммавий ишлаб чиқарилиши тоталитар давлат цензура режимининг ажралмас қисмига айланди, гуллаб-яшнади ҳамда шахсга сиғинишнинг шаклланиши учун қулай замин яратди.

Хулоса ўрнида шуни айтиш мумкинки, собик СССР юритган ахборот сиёсати оқибатида матбуот ягона мафкуравий ва ташкилий схема бўйича яратиладиган оммавий ахборот воситаларининг кўп миллатли табақалаштирилган тизими сифатида шаклланди. Совет матбуоти партиянинг мафкуравий ва ижтимоий буйруғини бажариб, Совет давлатини куришда, раҳбарликнинг авторитар тамойилларини ўрнатишда фаол иштирок этди, партия қарорларини амалга ошириш учун астойдил курашди.

АДАБИЁТЛАР

1. Попов В.Д. Государственная информационная политика: состояние и проблемы формирования. Массовые информационные процессы в современной России: Очерки / Отв. ред. А.В. Шевченко. – М.: Изд-во РАГС, 2002. – С. 20.
2. Информационная политика: Учебник/ Под общ. ред. В.Д. Попова. – М.: Изд-во РАГС, 2003. – С. 38.
3. Декреты Советской власти. Т.I. – М.: Госиздат-во полит. литературы, 1957. – С. 24-25.
4. Жирков Г.В. История цензуры в России XIX-XX вв. Учебное пособие. – М.: АСПЕКТ ПРЕСС, 2001// <http://evartist.narod.ru/text9/37.htm>
5. Декреты Советской власти. Т.I. – М.: Госиздат-во полит. литературы, 1957. – С. 25.
6. Россия 1917 года в эго-документах: Дневники / Авт.-сост. Н.В. Суржикова, М.Б. Ларионова, Е.Ю. Лебедеко и др. – М.: Политическая энциклопедия, 2017. – С. 96
7. Декреты Советской власти. Т.I. – М.: Госиздат-во полит. литературы, 1957. – С. 54-56
8. Ўша жойда. – Б. 432-434
9. Кукушкин Ю. С., Чистяков О. И. Очерк истории Советской Конституции. – Изд. 2-е, доп. – М.: Политиздат, 1987. – С. 244
10. Ўз МА, 17-фонд, 1-рўйхат, 39 - йиғмажилд, 17-18 варақлар

11. Собрание узаконений и распоряжений правительства за 1917-1918 гг. Управление делами Совнаркома СССР. – М. 1942. – С.221-222.
12. КПСС в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК. 1917-1922. 9-е изд. Т. 2. – М.: Издательство политической литературы, 1983. – С. 115-116.
13. Жирков Г.В. История цензуры в России XIX-XX вв. Учебное пособие. – М.: АСПЕКТ ПРЕСС, 2001//// <http://evartist.narod.ru/text9/37.htm>
14. Ўз МА, 2627-фонд, 2-рўйхат, 1344 - йиғмажилд, 107- варақ.
15. Положения о Главном Управлении по делам литературы и издательства // <http://opentextn-p.ru/censorship/russia/sov/law/snk/1922/?id=3382>
16. Цензура в Советском союзе 1917-1991. Документы. Сост.: А.В. Блюм. – М. РОССПЭН, 2004. – С. 36-37.
17. Положение о Народном комиссариате просвещения Р.С.Ф.С.Р. // <http://www.consultant.ru/cons/cgi/online.-s?req=doc&base=ESU&n=9503#ZBCRZuSIEBfeKym4>
18. История советской политической цензуры. Документы и комментарии. – М.: “Российская политическая энциклопедия” (РОССПЭН), 1997. – С. 57–59
19. Ўз МА. Р-2627 фонд, 1 - рўйхат, 196-йиғмажилд.

УДК: 9 (575.1)

Азиза ШОТЕМИРОВА,
Самарқанд давлат университети ассистенти
E-mail: sanjar.djumanov@bk.ru

Тарих фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) Худаяров Ў.Ж тақризи асосида

THE WORKS DONE TO RAISE THE STATUS OF WOMEN IN SOCIETY AT A NEW STAGE OF DEVELOPMENT OF UZBEKISTAN

Abstract

During the years of independence, extensive work has been done to increase the prestige of women in society. As a result, significant progress has been made. Since 2016, these events have reached a new level. The measures taken by the Government have played an important role in this. This article is devoted to the work done to enhance the image of women in Uzbekistan at a new stage of development of Uzbekistan and their results.

Keywords: women's Committee, ensuring women's political activism, Presidential Decrees and Resolutions, women in need of housing, "Women's Notebook".

ПРОДЕЛАНА РАБОТА ПО ПОВЫШЕНИЮ СТАТУСА ЖЕНЩИНЫ В ОБЩЕСТВЕ НА НОВОМ ЭТАПЕ РАЗВИТИЯ УЗБЕКИСТАНА

Аннотация

За годы независимости проделана большая работа по повышению авторитета женщин в обществе. В результате был достигнут значительный прогресс. С 2016 года эти мероприятия вышли на новый уровень. Важную роль в этом сыграли меры, принятые правительством. Данная статья посвящена проделанной работе по повышению статуса женщины Узбекистана на новом этапе развития Узбекистана и их результатам.

Ключевые слова: комитет женщин, обеспечение политической активности женщин, указы и постановления президента, женщины, нуждающиеся в жилье, женская тетрадь.

ЎЗБЕКИСТОН ТАРАҚҚИЁТИНИНГ ЯНГИ БОСҚИЧИДА ЖАМИЯТДА АЁЛЛАР НУФУЗИНИ ОШИРИШ БОРАСИДА АМАЛГА ОШИРИЛГАН ИШЛАР

Аннотация

Мустақиллик йилларида жамиятда хотин-қизлар нуфузини ошириш борасида кенг қўламли ишлар амалга оширилди. Натижада, салмоқли ютуқлар қўлга киритилди. 2016 йилдан эътиборан эса мазкур тадбирлар янги босқичга кўтарилди. Бунда Ҳукумат томонидан амалга оширилган тадбирлар муҳим аҳамиятга эга бўлди. Мазкур мақола Ўзбекистон тараққиётининг янги босқичида Ўзбекистонда аёллар нуфузини ошириш борасида амалга оширилган ишлар ва уларнинг натижаларига бағишланган.

Калит сўзлар: хотин-қизлар кўмитаси, аёлларнинг сиёсий фаоллигини таъминлаш, Президент Фармони ва Қарорлари, уй-жойга муҳтож хотин-қизлар, "Аёллар дафтари".

Кириш. Мустақиллик йилларида мамлакатимизда аёллар нуфузини ошириш ва уларга қулай шароит яратиш мақсадида кенг қўламли ишлар амалга оширилди. Хусусан, 1995 йилда республика аёлларининг давлат ва жамият қурилишидаги ўрнини оширишга бағишланган махсус Фармон қабул қилинди. Натижада республика Хотин - қизлар кўмитаси раиси Бош вазир ўринбосари мақомига эга бўлди. Жойларда хотин-қизлар кўмиталарининг раислари ижро ҳокимияти таркибига киритилиб, ҳоким ўринбосарлари сифатида ўз фаолиятини бошлади[7]. Бундан ташқари, аёлларнинг сиёсий фаоллигини таъминлаш мақсадида 2004 йилда «Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисига сайлов тўғрисида»ги Қонунга тегишли ўзгартишлар киритилиб, сиёсий партиялардан кўрсатиладиган депутатликка номзодларнинг 30 фоизи хотин-қизлардан иборат бўлиши шартлиги белгилаб қўйилди[3]. Шу ва бошқа тадбирлар жамиятда аёллар нуфузини оширишда муҳим аҳамиятга эга бўлди.

Мавзуга оид адабиётларнинг таҳлили. 2016 йилдан эътиборан, мазкур тадбирлар янги босқичга кўтарилди. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7-февралда эълон қилинган "Ўзбекистон республикасини янада ривожлантириш бўйича ҳаракатлар стратегияси тўғрисида"ги Фармонида ушбу масалага алоҳида эътибор қаратилди. Хусусан, мазкур Фармоннинг

ижтимоий соҳани ривожлантиришнинг устувор йўналишлари номли тўртинчи қисмида хотин-қизларнинг ижтимоий-сиёсий фаоллигини ошириш, уларни давлат ва жамият бошқарувидаги ўрнини кучайтириш, хотин-қизлар, касб-хунар коллежи битирувчи қизларининг бандлигини таъминлаш, уларни тадбиркорлик фаолиятига кенг жалб этиш, оила асосларини янада мустаҳкамлаш каби масалалар ўз аксини топди[4]. Бу эса ўз навбатида хотин қизлар ҳуқуқларини химоя қилишда муҳим аҳамиятга эга бўлди.

Тадқиқот методологияси. Бу пайтда Республикада хотин-қизларни ҳар томонлама қўллаб-қувватлаш, қобилияти ва салоҳиятини рўёбга чиқариш бўйича салмоқли ишлар амалга оширилди. Жумладан, республикамизнинг барча ҳудудларида хотин-қизлар тадбиркорлик марказлари ташкил этилди, хотин-қизларга тадбиркорлик, хунармандлик, касбга қайта тайёрлаш, бандликни таъминлаш юзасидан амалий ёрдамлар кўрсатилди. Жумладан, биргина 2020 йилнинг ўзида Хотин-қизлар тадбиркорлик марказлари томонидан 28 мингга яқин хотин-қизларга амалий ёрдам кўрсатилди, шунингдек, беш муҳим ташаббус доирасида 21 минг 500 нафар қиз қиска муддатли касб-хунар курсларида ўқитилди. Амалга оширилган мазкур тадбирлар туфайли тадбиркорлик фаолиятини йўлга қўйган аёллар сони 2020

йилда аввалги йилдагига қараганда қарийб 45 минг нафарга кўпайди[8].

Бундан ташқари, оғир аҳволга тушиб қолган хотин қизларни қўллаб қувватлаш бўйича ҳам бир қанча ишлар амалга оширилди. Жумладан, 2018 йил 12 апрелда “Оғир ижтимоий вазиятга тушиб қолган хотин-қизларга, ногиронлиги бўлган, кам таъминланган, фарзандларини тўлиқсиз оилада тарбиялаётган ва уй-жой шароитини яхшилашга муҳтож оналарга арзон уй-жойлар бериш тартиби тўғрисидаги низомни тасдиқлаш ҳақида”ги Вазирлар Маҳкамасининг қарори қабул қилинди. Мазкур Қарор асосида Хотин-қизлар ва оилани қўллаб-қувватлаш жамоат фонди маблағлари ҳисобидан ҳар йили республика бўйича мингдан зиёд оғир турмуш шароитида яшаётган, ногиронлиги бўлган, уй-жойга муҳтож хотин-қизларга берилган уйларнинг 10 фоизлик бошланғич бадал тўловлари тўлаб берилиши йўлга қўйилди[8].

Таҳлил ва натижалар. 2020 йилдан эътиборан хотин-қизларни ижтимоий-иқтисодий жиҳатдан қўллаб-қувватлаш мақсадида уларни “Аёллар дафтари”га олиш орқали кўмак бериш тизими ҳам йўлга қўйилди. Ижтимоий ҳимояга муҳтож, ишсиз, меҳнатга қобилиятсиз, ўзгалар парварошини талаб қиладиган, I ва II гуруҳ ногиронлиги бўлган хотин-қизлар мазкур дафтардан жой олди. Шу билан бир вақтда ушбу рўйхатга киритилган аёлларни қўллаб-қувватлаш ишлари ҳам олиб борилди. Жумладан, Ўзбекистон Қасаба уюшмалари Федерацияси томонидан тегишли Вазирлик ва ташкилотлар, маҳаллий ҳокимликлар билан ҳамкорликда ўтган давр мобайнида “аёллар дафтари”нинг мавжуд тўққиз тоифаси бўйича рўйхатга олинган хотин-қизларга ҳар томонлама ёрдам берилди. Хусусан, 2021 йилда 900 мингга яқин хотин қизларга ижтимоий-иқтисодий, тиббий, ҳуқуқий ва психологик ёрдамлар кўрсатилди. Бу мақсадлар учун эса бюджетдан 2 триллион сўм маблағ йўналтирилди. Жумладан, 18 минг нафар аёлларга уй-жой харид қилишлари учун 400 миллиард сўм имтиёзли кредитлар ажратилди. Боқувчисини йўқотган аёлларнинг фарзандлари учун боғча харажатларини бюджетдан қоплаш тартиби жорий этилди[1].

Мазкур даврда ташаббускор ва етакчилик қобилиятига эга аёлларни жамиятдаги нуфузини ошириш борасида ҳам кўплаб ишлар амалга оширилди. Жумладан, 2017-2022 йиллар давомида бу борада бир қанча Қонуналар, Президентнинг Фармон ва Қарорлари қабул қилинди, биринчи марта Олий Мажлис Сенатида Хотин қизлар ва Гендер тенглик масалалари қўмитаси ташкил этилди. Амалга оширилган ушбу тадбирлар

ташаббускор ва етакчилик қобилиятига эга хотин-қизларнинг нуфузини оширишда муҳим аҳамиятга эга бўлди. Хусусан, 2022 йилга келиб 1 минг 400 га яқин аёллар республика ва вилоятлар 43 мингдан зиёди эса туман ва шаҳарлар даражасидаги раҳбарлик лавозимларида фаолият олиб борди[2].

Бундан ташқари, ушбу йилларда аёлларнинг олий давлат вакиллик органларидаги иштироки ҳам ошиб борди. Жумладан, Олий Мажлис Қонунчилик палатасига сайланган 150 нафар депутатнинг 48 нафари ёки 32 фоизини хотин-қизлар ташкил этган бўлса, Сенатда бу кўрсаткич қарийб 25 фоизга етди. Маҳаллий Кенгашлар депутатларининг 31 фоизи ҳам ташаббускор аёллардан иборат бўлди. Мазкур натижалар туфайли Ўзбекистон парламенти аёл депутатлар сони бўйича дунёдаги 190 та миллий парламент ўртасида 2016 йилдагига нисбатан 2021 йилда 37-поғонага кўтарилди[8]. Бу эса ўз навбатида жамиятда аёллар нуфузини ошириш ишларида катта аҳамиятга эга бўлди.

Амалга оширилган кўплаб ишларга қарамасдан, бир қанча муаммолар ҳам сақланиб қолганлигини айтиб ўтиш мумкин. Жумладан, 2018 йилга қадар кўрилган амалий чораларга қарамасдан, оғир турмуш шароитида яшаб, иш билан таъминланмаган 13 мингдан зиёд хотин-қизлар борлиги аниқланган[6]. Аёллар саломатлигини сақлаш борасида ҳам бир қанча ҳолатларни айтиб ўтиш мумкин. Жумладан, 2021 йилдаги ҳолатга кўра, Сурхондарё вилоятининг Олтинсой туманидан туғиш ёшидаги аёлларнинг 30 фоизидан камқонлик аниқланган. Бундан ташқари, хотин-қизлар ўртасида нафас олиш, ҳазм қилиш аъзолари, юрак қон-томир касалликлари ҳам кўп эканлиги маълум бўлди[5].

Хулоса ва таклифлар. Ўзбекистон тараққиётининг янги босқичида амалга оширилган тадбирлар натижасида жамиятда аёлларни қўллаб қувватлаш ва уларнинг нуфузини ошириш бўйича кенг миқёсли ишлар амалга оширилди. Натижада, бу борада салмоқли ютуқлар қўлга киритилди. Хусусан, жамиятда хотин-қизлар нуфузини ошириш бўйича янги норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар қабул қилинди, кўплаб кам таъминланган ва ёрдамга муҳтож хотин-қизларга ёрдам кўрсатилди, бу бўйича эса алоҳида тизим йўлга қўйилди. Бундан ташқари, Ҳукумат томонидан амалга оширилган ишлар натижасида масъулиятли давлат лавозимлари ва олий давлат вакиллик органларидаги аёлларнинг салмоғи сезиларли даражада ошди. Шу ва бошқа омиллар жамиятда хотин-қизлар нуфузини ошириш борасидаги ишларда муҳим аҳамиятга эга бўлди.

АДАБИЁТЛАР

1. Аёл қадри улуғланган юртда тиңчилик ва фаровонлик барқарор бўлади/ Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Халқаро хотин-қизлар кунига бағишланган тантанали марсимдаги нутқи/ Халқ сўзи, 2022 йил 8-март, № 50 (8112) сон.
2. Раҳимова Д. Опа-сингилларимиз муаммоларини ҳал этишда катта самара бераётган янги тизим /Халқ сўзи, 2022 йил 6-март, № 49 (8111) сон
3. “Ўзбекистон республикасининг айрим қонун ҳужжатларига ўзгартишлар ва қўшимчалар киритиш тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикасининг Қонуни. <https://lex.uz>
4. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7-февралда эълон қилинган “Ўзбекистон республикасини янада ривожлантириш бўйича ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги Фармони. lex.uz
5. <https://president.uz/uz/lists/view/4186>
6. <https://uza.uz/uz/posts/zbekiston-respublikasi-prezidenti-shavkat-mirziyeevning-oliyasi-28-12-2018>
7. <https://parliament.gov.uz/uz/events/fractions/7429/>
8. <https://strategy.uz/index.php?news=1254>